

NAGY IMRE

ÖTTORONY

*A pécsi irodalmi műveltség
a kezdetektől a huszadik századig*

KRONOSZ KIADÓ

Nagy Imre

Ötöröny

Feleségemnek, Mathia Gyöngyinek

NAGY IMRE

ÖTTORONY

*A pécsi irodalmi műveltség
a kezdetektől a huszadik századig*

KRONOSZ KIADÓ
PÉCS, 2013

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2013-ban megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-88-7

Szerkesztette és a névmutatót összeállította:
Eröss Zsolt

A rezüméket fordították:
Cserna György (angol), Hábel János (német) és Barics Ernő (horvát)

© Nagy Imre
© Kronosz Kiadó

TARTALOM

Bevezetés. A pécsi irodalomtörténet koncepciója 7

ELSŐ RÉSZ. A MAGYAR ATHÉN

A pécsi irodalmi műveltség 1009-től 1780-ig 13

- I. Mór püspök és legrégebb legendánk 15
- II. A középkori pécsi egyetem és a „Pécsi egyetemi beszédek” 25
- III. A Janus Pannonius-szöveghagyomány és a Janus-kultusz 35
- IV. A Nysai repkény. Janus Pannonius „pécsi verseiről” 47
- V. Szatmári György és pécsi humanista köre 57
- VI. „Szerencsétlen csillagzat alatt...” Brodarics István és a „Historia verissima” 69
- VII. Brüsszeltől Boroszlóig. Pécsi főpapok Mohács után. Oláh Miklós
és Dudith András 79
- VIII. A két Istvánffy és Telegdi Miklós 91
- IX. Török világ a Mecsek alján. Válaszúti György és a „Pécsi Disputa” 101
- X. A jezsuiták kora 115
- XI. A pálosok Pécsen 131
- XII. Klimó György. A pécsi Püspöki Könyvtár és az irodalmi műveltség 147

MÁSODIK RÉSZ. A DÉLI VÉDBÁSTYA

A pécsi irodalmi műveltség 1780-tól 1923-ig 163

- XIII. A „szabad királyi város” Pécs első évtizedei az utazók szemével 165
- XIV. Az Engel nyomdától Vörösmarty „pécsi triászai” 181
- XV. Szepesy Ignác és a reformkori pécsi irodalmi műveltség 197
- XVI. A polgári irodalom kezdetei: a pécsi biedermeier 215
- XVII. Koczián Sándor, Karay Ilona és a Lenkei fivérek 231
- XVIII. Mátyás Flórián és a pécsi műveltség a 19. század második felében 247
- XIX. Az Ormánságtól Terézvárig (Baksay Sándor, Vikár Béla, Szenteleky
Kornél, Miroslav Krleža és Pécs) 265

XX. A pécsi sajtó a 19. század második felében és a századfordulón (Gerő Ödön, Várady Ferenc, Lenkei Lajos, Thury Zoltán, Somlyó Zoltán, Katona Lajos, Barta Lajos)	281
XXI. Balog István, Váradi Antal és a pécsi színjátszás a 19. században	301
XXII. Babits Mihály és Pécs	319
XXIII. Surányi Miklós és a pécsi manafa	335
XXIV. Pécsi modernnek. Útkeresés, aktivizmus, Bauhaus	353
Felhasznált irodalom	372
Névmutató	395
Résumé	403
Resümee	407
Sažetak	412
Színes táblák	417

BEVEZETÉS

A pécsi irodalomtörténet koncepciója

(Kérdésfeltevések és válaszlehetőségek)

1. Mit nevezhetünk pécsi irodalomnak?

A kérdés más szavakkal úgy tehető fel, hogy miként határozhatjuk meg a szövegek azon körét, amelyet Pécshez köthetünk. Persze, adódik a kézenfekvőnek látszó válasz: azok a pécsi szövegek, amelyek itt keletkeztek, vagy amelyek valamely egyéb módon (például tematikus szempontból) köthetők a városhoz, és azok tekinthetők pécsi írónak, akik itt születtek, itt haltak meg, vagy legalább életük egy szakaszát Pécsen töltötték. Ez a szempont valóban mellőzhetetlen, de mégsem érhetjük be a sokszor véletlenszerű életrajzi események által képezhető kronológiai jegyzékkel. A helyzet több szempontból is bonyolultabb. Például Telegdi Miklós nem élt Pécsen, soha nem is járt a városban, de a török hódoltság idején pécsi püspök volt, és műveinek címlapján szerzőségének megjelölésekor nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ő Pécs püspöke. Munkái vajon kirekeszthetők-e a pécsi szövegek köréből? Nyilvánvalóan nem. A lokális kötődés hiányát felülírja a szellemi, intézményi kapcsolat. A tárgykör vizsgálatának több ehhez hasonló nehézségével találkozunk. Arról nem is beszélve, hogy az irodalmakat egy-egy nyelvközösség hozza létre, viszont a magyar nyelven belül nincs olyan pécsi vagy baranyai nyelvváltozat, amelyet egy sajátos, a többitől elkülöníthető irodalom termőtalajaként vehetnénk számításba. A baranyai, ormánsági ízek még Kodolányi János regényeiben is csupán stílustényezők, amelyek nyelvi szempontból nem választják el, mondjuk *A vas fiait* vagy *A Szép Zsuzskát* a magyar nyelvű szövegek halmazától. Ebből a csapdahelyzetből úgy juthatunk ki, ha a pécsi irodalom kérdésére adandó válasz előtt egy másik, tágabb érvényű kérdést is felteszünk.

2. Mi a város?

A *Királyok Negyedik Könyvében* az elbeszélő beszámol egy igen elgondolkodtató eseményről. Rábsáke, az assír uralkodó főpohárnoka és hadvezére hódító sereg élén megérkezik Jeruzsálem falaihoz, hogy feltétel nélküli megadásra szólítsa fel a várost.

Ezékiás, Júda tizenharmadik királya küldöttséget meneszt a hódító fogadására. A tárgyaláson Rábsáke, úgy tűnik, eléggé meglepően, zsidó nyelven kezd beszélni, amit a küldöttség tagjai, látszólag még váratlanabban, elhárítanak, mondván, tárgyaljanak szíriül, ők értenek azon a nyelven. A jelenet itt válik felettébb tanulságossá. A zsidók tudják, hogy a túlerő ellen nem képesek megvédelmezni hazájukat. De azzal is tisztában vannak, hogy a városuk nem csupán kövekből, utcákból, terekből és házakból áll, van egy szellemi városuk is, az ott élők szavaiból megalkotva, és abba nem akarják beengedni a betolakodót. A történet számunkra, akik a város szó igazi jelentését kutatjuk, irányjelző üzenetet hordoz. Minden igazi városnak van szellemisége, lelke, amelyet polgárai mentális városként őriznek magukban. Pécs lelke nyilván összefügg az ezeréves püspökséggel, Janus Pannonius és Szatmári György humanista kultúrájával, és azokkal a polgári törekvésekkel, amelyek a hagyományok őrzése mellett e várost mindig fogékonnyá tették az új művészeti irányzatokra. A huszadik század második és harmadik évtizedének fordulóján például Pécs avantgárd törekvéseknek adott otthont, amelyek a magyar modernizmus sajátos változatát hozták létre. Az említett szellemi jelenségek háttérben – a humanistáktól a pécsi modernekig – egy-egy intézmény áll. A humanisták esetében az egyházmegye, a moderneknél a Pécsi Művészkör és a *Krónika* című lap. A város szelleme az intézmények testében lakozik. Ilyen értelemben egy várost intézményei teszik azzá, ami. E téren tanulságos lehet Jürgen Habermas elmélete a polgári nyilvánosság szerkezetéről, valamint Jurij Lotman és mások munkái a város szemiotikájának problémáiról. Az intézmények egy része kultúrát is teremt, és lehetőségei szerint egzisztenciát biztosít a műveltség alkotóinak. Pécs esetében öt efféle intézményt találunk. Ilyen a *pécsi püspökség*, a katolikus egyház helyi szervezete, az *egyetem* és a *könyvtár*, amelyek az egyház kebelében jöttek létre, az előbbi Vilmos püspök, utóbbi Klimó György révén, hogy később világi célokat szolgáljanak, majd e három intézményhez a 19. században két újabb csatlakozik, a *színház*, a hivatásos színjátszás otthona, és a *sajtó* a lapokkal, folyóiratokkal, irodalmi fórumokkal. Ezzel kiteljesedik a kultúrát, azon belül az irodalmat tápláló intézmények struktúrája. Munkánk címe – *Öttorony* – erre az intézményi szerkezetre utal, miközben a jól ismert pécsi jelképhez is kapcsolódik. És így juthatunk el a pécsi irodalom fogalmának lehetséges értelmezéséhez. A pécsi irodalom ezekhez az intézményekhez kötődik, ezek alakulása mentén jön létre, ami a kronológiai szemponton túl, ennek az irodalomnak a belső tagolódását, differenciálódását és szellemiségének meghatározását is megkönnyíti. És lehetővé teszi az irodalmi alapviszony, a szerző–mű–közönség kapcsolatának, e kapcsolat változásának árnyaltabb megfigyelését. Itt azt is figyelembe kell venni, hogy ezek az intézmények általában lokálisan a városhoz kötődnek, de adott esetben el is szakadhatnak attól, szellemiségük megőrzésével. Ez történt a püspökséggel a hódoltság idején. Ugyanez megtörténhet a szerzők egyéni életében is. Szenteleky Kornél, a „Délvidék Kazinczyja” már gyermekkorában elkerült Pécsről, de nem csupán szülőháza áll itt, ide köti őt irodalmi kapcsolatainak egy része is. Illyés Gyula a huszadik század második felében úgy lett a Pécsi Nemzeti Színház „házi szerzője”, hogy nem Pécsen élt, de színműveinek egy részét a színház számára írta, azzal szorosan együttműködve.

3. Irodalom vagy irodalmi műveltség?

A pécsi irodalom intézményi szempontú vizsgálatának három következményével kell számolnunk, amelyek az irodalom nyelvét és a szövegek halmazának terjedelmét, valamint a periodizációt illetik. A nyelvi kérdés egészen a polgári korszakig nem tekinthető elsődleges szempontnak. A pécsi irodalom a 18. század végéig lényegében egyházi irodalom volt, s szövegeinek zöme latin nyelven készült, ami az ide tartozó szerzők számára nem számított idegen nyelvnek. A török időkben pedig Pécsen élt Pecsevi Ibrahim, aki nevezetes művét törökül írta, később pedig ide kötődött Miroslav Krleža, aki pécsi diák volt, s a horvát irodalom klasszikusaként több művében is pécsi emlékeit dolgozta fel, így *Temetés Terézvárotról* című elbeszélésében. Ezek a művek szerintünk a pécsinek nevezett irodalom területéhez tartoznak. Az általunk számba vett szövegek köre tágabb, mint a magyar nyelven keletkezett művek köre. Az intézményi alapon felfogott irodalmat, másfelől, célszerűbb a szépirodalom körénél is tágabban értelmezni. Ez a régi századokban természetes, de a fogalom szélesebb horizontját a későbbiek szempontjából is tanácsos megőrizni. Ezért „pécsi irodalom” helyett „pécsi irodalmi műveltségről” beszélünk, Horváth Jánostól kölcsönözve a terminust. Így kerül be a mi irodalmi panteonunkba, többek között, a Szepeszy Ignác püspök által készítettetett hatkötetes bibliafordítás, s válnak részévé Mátyás Flórián nyelvészeti dolgozatai, továbbá a két világháború közötti pécsi egyetem professzorainak, Kerényi Károlynak, Thienemann Tivadarnak, Fülep Lajosnak és a tudós könyvtárosnak, Várkonyi Nándornak munkái. Ez utóbbinak életműve nélkül Weöres Sándor munkássága sem értelmezhető, különösen ennek pécsi szakasza. Ebből fakadóan az irodalmi szövegek vizsgálatát a műveltség, a művészetek szélesebb összefüggésrendjébe kell ágyazni. Figyelmünket ki kell terjeszteni az iskolarendszer alakulására, a képzőművészet és a zene helyi fejleményeire. Szólnunk kell az irodalom kontextusaként Pécs zenei műveltségéről, a Zsolnay gyár és szecsessziós iparművészeti termékeinek jelentőségéről, az 1920-ban alakult Pécsi Művészkör tevékenységéről, valamint a Bauhaus Pécsről indult mestereiről, annál is inkább, mert például Molnár Farkas szoros kapcsolatot ápolt a pécsi avantgárd lappal, a *Krónikával*, s az *U-színház* tervével (és Palasovszky Ödön Zöld Szamár Színházának munkatársaként) közvetve az irodalomhoz is kötődött. Periodizációnk is az intézményi struktúra alakulásával, változásával függ össze. A kezdőpont 1009, a püspökség megalapítása Szent István által, munkánk végpontja pedig 1923, amikor az oktatás megindulásával a város befogadta az elszakított Felvidékről elmenekült Erzsébet Tudományegyetemet, ami szellemi értelemben új helyzetet teremtett a Mecsek alján. A cezúrát pedig 1780-ban találjuk, amikor Pécs elnyerte a szabad királyi város címet, miáltal lehetőség nyílt a polgári intézmények (nem nehézségek nélküli) megteremtésére. Az 1780 előtti szakasznak *A magyar Athén* címet adtuk, az 1780-tól 1923-ig terjedő időszak tárgyalása fölé pedig ezt a címet írtuk: *A déli védbástya*. Mindkét címet korabeli szövegekből idéztük. Ez az elkészült mű, az *Ötöröny* két része.

4. Folyamatosság vagy megszakítottság?

Az irodalomtörténet bonyolult hatásviszonyok rendszere, kétirányú folyamatosság. Korábbi szövegek hatással lehetnek későbbi szövegekre, utóbb keletkezett művek befogadói tapasztalatai pedig befolyással vannak előbbi szövegek értelmezésére. Pécs irodalmi műveltsége ebből a szempontból két szakaszra tagolódik. Az 1923 előtti korszak történetében inkább a megszakítottság érvényesül. A középkori egyetem nem volt hosszú életű, s 1543-ban török csapatok foglalták el a várost, amely hamarosan egy balkáni, vegyes lakosságú település arculatát öltötte. Ehhez tudnunk kell, hogy Pécs a magyar nyelvterület és kulturális régió déli peremén található, amely jelenthetett nyitottságot Dél felé, mint a humanista korszakban, máskor viszont, a határok átrendeződésével a végvárba zártság szituációját eredményezte. A város excentrikus elhelyezkedése következtében kétszer is – a török hódoltság és a szerb megszállás (1918–1921) idején – átkerült a magyar régió déli sávjából a balkáni terület északi vidékére (ami a negatív következmények mellett sajátos színekkel is bővítette Pécs szellemi arculatát). A város törökök alóli felszabadulása után szinte mindent előlről kellett kezdeni. A források szerint 1686-ban Pécsnek nem volt polgári lakossága. 1921-ben, ha nem is ilyen drámai módon, de szintén újra kellett kezdeni a műveltség formálását. A „pécsi avantgárd” baloldali érzelmű képviselői távoztak a városból, s az intézményi struktúra is átalakult. E megszakítottságok következtében a pécsi irodalmi műveltség történetét 1923-ig keresztmetszetek sorából kellett felépíteni, s ennek a formának rendelni alá a folyamatosság kitapogatható hajszálereit. E könyv 24 fejezete ezeket a metszeteket foglalja magában.

Előrepillantva azt látjuk, hogy 1923-mal, az Erzsébet Tudományegyetem megtelepedésével (és a Janus Pannonius Társaság megalakulásával, valamint a *Sorsunk* című lap megjelenésével) megváltozik a helyzet. A szellemi élet olyan közege jön létre, amelyben a professzorok és az irodalommal foglalkozó hallgatók (Tatay Sándor, Kolozsvári Grandpierre Emil, Weöres Sándor, Csorba Győző és mások) valamilyen módon összefüggő szövegvilágot hoznak létre, vagyis megvalósul egyfajta irodalmi élet, amely olyan irodalomtörténeti vizsgálódás tárgya lehet, amiben a hatások szövevénye tágabb horizontú hosszmetset megrajzolását teszi lehetővé. A kép először 1948-ig, a *Sorsunk* című lap megszűnéséig fog terjedni. És a folytatás? A rendszerváltozásig? Az 1989-es zárókő mellett szólna, hogy ekkor a kultúrával kapcsolatos intézményi szerkezet bővült ugyan, bár struktúrája lényegében nem módosult, viszont alapvetően megváltozott az intézmények arculata és társadalmi közege. A történeti megítélés elfogulatlanságához egyébként is szükséges legalább negyedszázadnyi távlat. Ám az életművek alakulása (Csorba Győzőé, Bertók Lászlóé) átívelődik a közelmúltba és a jelenbe. És a legújabb művek számbavétele nem csupán a megrajzolt képet bővítené, de alkalmat teremtene a pécsi irodalomtörténet elbeszélőjének arra, hogy reflektáljon saját helyzetére, nézőpontjára. Mindez már egy másik könyv tárgya lesz.

5. Regionális nézőpont és egyetemes magyar kontextus

Végül fel kell tenni ezt a kérdést is: mi értelme van az efféle regionális szemléletű koncepciónak? A lehetséges válasz: a közeli nézőpontból, mintegy nagyítólencse alatt, olyan jelenségek is megfigyelhetővé válnak, amelyek nagyobb távlatból kiesnének a szemléleti horizontból. (Így fedezte fel Weöres Sándor és Károlyi Amy „a kiskorú, tragikus pécsi madonnát”, Karay Ilonát.) Ez a módszer nem csupán elfelejtett vagy tudomásul sem vett szövegek felfedezését teszi lehetővé, de gazdagíthatja a számon tartott művek értelmezését is. A magyar irodalom egészének képe valójában ilyen regionális elemzésekből áll össze. De ez a történeti megismerés nemcsak a résztől halad az egész felé, hanem fordítva is, miáltal sajátos gondolati kör keletkezik. Ezért, valamint az arányok megőrzése céljából, mindig ki kell tekintenünk a magyar irodalom egészére, s ebben a kontextusban lehet elhelyezni a pécsi szövegeket. A regionális szempont tehát nem jelenthet provinciális érdeklődést. Janus Pannonius vagy Babits Mihály életműve a magyar irodalom egyetemes értéke, Pécshez való kötődésük magyarázó szempont lehet pályájuk alakulásához, s adalékokkal szolgálhat értékelésükhöz. A pécsi humanisták hazai és külföldi kapcsolatai, az egyházmegye lokális kötődésen túlmutató spirituális szelme, és nem utolsó sorban az egyházmegyének a városon túlterjedő területi viszonyai a látókört amúgy is tágabbra nyitják. A délvidéki irodalommal való kapcsolat, vagy Pécs és a horvát irodalom összefüggései az összehasonlító irodalomtörténet módszereinek alkalmazását is lehetővé teszik. A részleteken túl (de szükségképpen azokon túl) így vezethet el bennünket Pécs lelke a pécsi irodalmi műveltség szellemének, értékeinek megértéséhez.

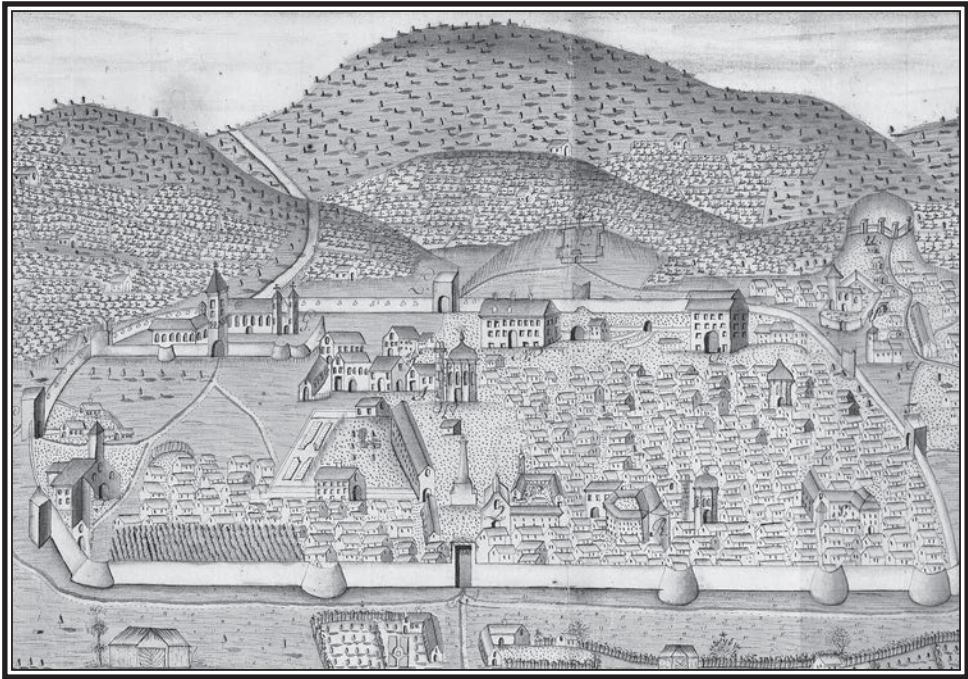

E könyv fejezeteinek első változatai a Pécsi Szemle című lap 2007–2012. évi számaiban láttak napvilágot. Köszönettel tartozom a lap szerkesztőinek, kivált Romváry Ferenc főszerkesztőnek, hogy tartós érdeklődésükkel bátorítottak munkámban. Az ott megjelent szövegeket – különösen *A magyar Athén* című első rész fejezeteit – az újabb, azóta megjelent szakirodalom tanulságai alapján átdolgoztam, kibővítettem. Itt-ott kisebb igazításokat is végeztem. A pécsi irodalomtörténet koncepcióját magában foglaló bevezető a Jelenkor 2012. 11. számában jelent meg. A könyvet nem csupán a szakembereknek szánom, számítok az olvasók szélesebb körének érdeklődésére is. A tudományos igényt, a szakszerűséget igyekeztem ismeretterjesztő szándékkal, olvasmányos formával társítani. Munkámat a pécsi polgároknak ajánlom, és mindazoknak, akik kíváncsiak erre a városra, és érdeklődnek a magyar műveltség hagyományai iránt. A képanyag remélhetőleg megkönnyíti a tájékozódást, arra törekedtem, hogy az elbeszélte történet ne csak olvasható, hanem mintegy látható is legyen. Hálával gondolok Lovász Pálra és Tüskés Tiborra, akik szavaikkal, példájukkal a pécsi irodalmi hagyományok

kutatására buzdítottak. És köszönet illeti mindazokat – a Pécsi Egyetemi Könyvtár, az Egyházmegyei Kincstár, a Püspöki Levéltár, a Csorba Győző Városi és Megyei Könyvtár, a Baranya megyei Levéltár és a Várostörténeti Múzeum munkatársait – akik határozottan elősegítették munkámat. Hálával tartozom Pap Baláznak, aki a számítógépes szövegszerkesztés során volt segítségemre, valamint Jankovits Lászlónak a Janusszal kapcsolatos eszmecsereért, és Fedeles Tamásnak, aki az első rész történeti anyagával kapcsolatos észrevételeivel, javaslataival hozzájárult ahhoz, hogy kialakítsam a korai időszakra vonatkozó fejezetek végleges szövegét.

ELSŐ RÉSZ

A MAGYAR ATHÉN

A PÉCSI IRODALMI MŰVELTSÉG
1009-TŐL 1780-IG

MÓR PÜSPÖK ÉS LEGRÉGIBB LEGENDÁNK

„Non est inventus similis illi”
(„Nem akadt hozzá hasonló”)
Sirák fiának könyve, 44.

A kialakult közvélekedés a 11. században élt Mór pécsi püspököt tekinti a magyar irodalom időrendben első szerzőjének. E lényegét tekintve elfogadható megállapítást azonban némileg árnyalnunk kell. Mór kora elvárásainak megfelelően latinul írta művét, s bár valószínű, mégsem egészen biztos, hogy magyar anyanyelvű volt. A fenti mondat „magyar” szavát célszerűnek látszik tehát „magyarországi”-ra felcserélni. Az irodalom kifejezést is csak megszorítással használhatjuk: maga a szó kései, reformkori fejlemény nyelvünkben (mint ahogy a *szerező* fogalom is modern alakulat), a korábban használatos, a latin *litera*, *littera* (‘betű’) szóból származó *litteratura* pedig a 18. század végéig széles értelemmel bírt, fogalomköre kiterjedt az írásbeliség egészére, akár csak a középkorban alkalmazott *litterae*, illetve *scriptura* szó. Mór tehát, ha egészen pontosan akarunk fogalmazni, az egyik első magyarországi írástudó volt, aki a jelek szerint jól ismerte az írásbeli közlemény megformálását befolyásoló követelményrendszert, s ennek megfelelően hozta létre művét.¹ Kortársa volt Gellért püspöknek, a *Deliberatio* szerzőjének, és annak, aki a Szent Istvánnak tulajdonított *Intelmeket* megfogalmazta.

Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy ezer év távlatából visszatekintve melyek azok az adatok, amelyek többé-kevésbé ma is tényszerűnek tekinthetők vele kapcsolatosan. Szűkre szabottan fogalmazva megállapíthatjuk: Mór, azaz Maurus pannonhalmi (Márton-hegyi) tanuló volt, később ugyanott szerzetes, majd apát, 1036-ban Pécs püspöke lett, művét már itt írta.² Származására nézve nincs pontos információnk, feltételezhetően magyar volt, de szláv is lehetett, sőt olasz eredetének lehetősége is felvetődött. A szükséges óvatosság követelményéről nem elfeledkezve, de azért kissé bővebben is összefoglalhatjuk ismereteinket. Azt tőle magától tudjuk, hogy „*puer scholasticus*”, vagyis diák volt a Szent Márton hegyi kolostorban. Itt találkozott később – erről Szent Imre legendájából értesülünk – a kolostort meglátogató herceggel, aki apja kíséretében érkezett a nevezetes intézménybe. A királyfi a fogadásukra felsorakozott szerzeteseket ba-

¹ TARNAI 1984; SZILI 1993.

² CSÓKA J. 1967, 101.

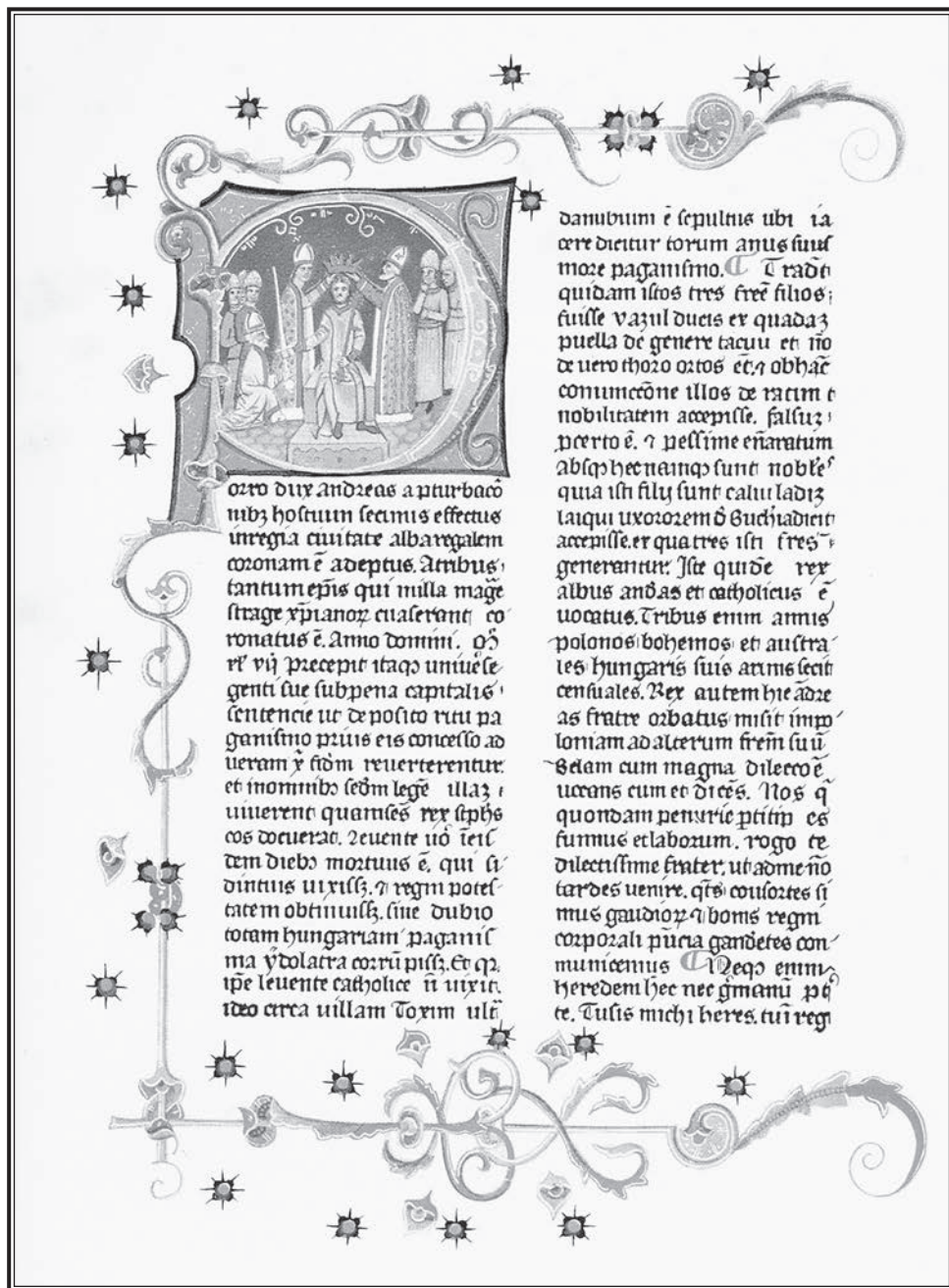
ráti csókokkal illetve, Maurust azonban (aki szerzetesi nevét valószínűleg a rendalapító Szent Benedek egyik tanítványáról kapta) a legenda szerint hétszer csókolta meg, mint később elmondta, a szerzetes erényeinek gazdagságára kívánta felhívni a figyelmet ezzel a kitüntető gesztussal. Mór hamarosan igazolta az iránta megnyilvánuló bizalmat: még az öt megszólító király kedvéért sem hagyta abba imádkozását, nem törte meg a kötelező szilenciumot, ezután pedig alázattal tűrte István király dorgálását, aki túlzott büszkeséggel és tiszteletlenséggel vádolta őt, ez azonban csak próba volt az uralkodó részéről, amelyet Mór fényesen kiállott. A király nem feledkezett meg róla: előbb pannonhalmi apáttá, majd pécsi püspökké emelte. A pozsonyi krónika 1036-tal kapcsolatosan jegyzi fel: „Maurus episcopus est effectus”.

A pécsi püspökséget 1009-ben alapította Szent István. Fennmaradt az alapítólevél 1404-ben készült átirata. Ennek szövegéből idézünk: „A Szent Háromság és Oszthatatlan Egység nevében. István, Magyarország királya. Tudja meg minden mostani és jövőbeli hívünk, hogy mi az igen szent apostoli [pápa] egyetértésével, és az ő követé, Azo püspök, továbbá valamennyi hívünk: érsekek, határispánok, ispánok, valamint kisebb [méltóságú] személyek jelenlétében elrendeltük a pécsi püspökség megalapítását Isten és minden szentje dicsőségére.”³ Az egyházmegye létrejötté – védőszentje Szent Péter lett – szorosan összefüggött az államszervező harcokkal. A püspökség székhelyének az antik Sopianae területén történő kijelölésében – a szentszéki küldöttséget vezető Azo püspök javaslata mellett – bizonyára nagy szerepet játszottak a város keresztény hagyományai. Ekkor még álltak az ókeresztény kor kultikus épületei, amelyeket a püspökség használatba vehetett. A település – középkori neve: *Quinque Ecclesiae* – ezzel a püspöki városok sorába lépett. Ezeket okleveleink *civitasként* említik. Minthogy a város a püspök s részben a székeskáptalan tulajdonában volt, lakói jogilag jobbágnak számítottak, de a kiadványok általában polgárnak nevezik őket.⁴

A feljegyzések szerint Mór 1047-ben, a Vata-féle pogányházadást követően, két életben maradt püspöktársa közreműködésével királlyá koronázta I. Andrást. A túlélők közé tartozott tehát (van, aki ezt a tényt magyar származása bizonyítékának tekinti, minthogy a lázadók haragja elsősorban az idegenek ellen irányult), s a koronázási aktusban játszott fontos szerepe azt igazolja, hogy a kortársak szemében a Szent István-i folyamatosságot testesítette meg. Kézjegye szerepel 1055-ben keletkezett nevezetes nyelvemlékünkön, a Tihanyi Apátság Alapítólevelén. Ez is azt támasztja alá, hogy köztiszteletnek örvendett, de hivatalból is részt kellett vennie az alapítás jogi cselekményében, mivel az apátság tolnai birtokai az ő egyházmegyéjében feküdtek. Életének következő nevezetes dátuma: 1064. Ez év húsvétján András fia, Salamon király és unokatestvére, Géza herceg Pécsre látogattak, ahol a székesegyházban Géza jelképesen megismételte rokona koronázásának aktusát, elismervén annak uralkodói legitimitását. Ekkor történt, hogy a püspök a mélyen vallásos herceg kérésére neki ajándékozta legendája későbbi „hősének”, Zoerardnak a vezeklőövét, pontosabban annak nála lévő felét. (A látogatás ünnepélyes részét másnap

³ *Az államalapítás 92–94.* Piti Ferenc fordítása. A latin oklevél kritikai kiadása: DHA I. 1000–1131. 58. Nr. 9/1.

⁴ FEDELES 2011, 11–16.

Mór másik két püspöktársával megkoronázza I. András királyt. Képes Krónika.

„András herceget ezután ellenség nem háborította, biztonságban koronázták Székesfehérvárott királlyá, de csak az a három püspök, aki megmenekült a keresztények nagy veszedelméből, koronázta meg az Úr 1047-ik esztendejében.”

szomorú esemény követte: a székesegyház és a mellette álló házak tűzvész áldozatává váltak. A püspöknek tehát újjá kellett építtetnie a templomot, amelynek a falai közé korábban a hagyomány szerint István utódjának, Péternek a holttestét eltemette.) A vezeklő, a cilicium átadása fontos adat: Mór minden bizonnal ezután, tehát az évtized második felében írta meg nevezetes legendáját. Az életrajz adataiból arra következtethetünk, hogy Mór 1000 körül születhetett, és 1070 táján halhatott meg.⁵ A személyével kapcsolatos regényes feltételezéseket csupán jelezzük: nem bizonyítható, hogy Radó nádor lelki atyja volt, s ilyen minőségében játszott-e valamiféle szerepet egyházmegyéje érdekében. Az az elképzelés pedig, hogy valójában a pogány Koppány vezér unokája lett volna, szent élete tehát afféle jóvátételként lenne értelmezhető a nagypapa vétkeiért, olyan szép, hogy nem is lehet igaz.⁶

Műveltségére nézve is megfogalmazhatunk hitelt érdemlő megállapításokat. Ismerjük ugyanis a pannonhalmi könyvtár 11. század végi állományát. A korban tekintélyesnek számító bibliotékát 80 könyv alkotta, ebből 41, az állománynak több mint a fele liturgikus témájú volt, 16 kötet spirituális, lelki olvasmányként funkcionált, 23 pedig iskolai és tudományos célokat szolgált. A mai szem számára feltűnően hiányoznak a klasszikusok. Ezen azonban nem kell csodálkoznunk, mert annak a kornak az értékrendje eltért a későbbiekétől. Gellért például a filozófiát „kéjű ajkáról csepegő méz”-hez hasonlította. Hugo, a későbbi cluny-i apát egy alkalommal Vergilius könyvét tette párnája alá, és mikor elaludt, úgy érezte, kígyók tekerőznek vánkosa alatt, egy fiatalembert pedig, aki félelmeivel dacolva elolvasta az *Aeneid*-et, az eposz ördögökké váló hősei, mint állítják társai, kegyetlenül megkínoztak.⁷ Ne lepődjünk meg tehát: a 11. században vagyunk, egy aszketikus szellemű kor kellős közepén. Mindazonáltal Donatus, Lucanus, Cato és Cicero egy-két munkájával rendelkezett az ifjú szerzetes képzésében bizonyára fontos szerepet betöltő könyvtár. A nevelés célja a Szentírás tüzetes ismerete és a mélyeséges, rendíthetetlen hit kialakítása volt. Mór korának szellemiségét képviselte. A korabeli írástudók felső rétegéhez tartozott, tudatos és széleskörű irodalmi ismeretekkel rendelkezett.⁸ Ezt igazolja az a tény is, hogy a király Pécs első püspöke, a nagy tekintélyű, nyugati kapcsolatokat ápoló Bonipertus utódává tette. Erre a helyre nem kerülhetett akárki. Már csak azért sem, mert a pécsi egyházmegye, amelynek területe akkor jóval nagyobb volt a mainál, a középkorban magában foglalta Szerém, Pozsega és Verőce megyéket is, a déli határvidék kiemelkedő politikai jelentősége következtében különleges fontossággal bírt.⁹ Mind a király, mind Róma nyilván jól megfontolták Mórral kapcsolatos döntésüket.

Mielőtt a Mór által írt legenda bemutatására rátérnénk, röviden irodalmi szempontból is meg kell emlékeznünk püspök elődjéről. A hazánkba külföldről érkezett, francia vagy itáliai származású Bonipertus kezdte meg az egyházszerkezet kiépítését, és ő alapította meg a székesegyházi iskolát a képzett egyháziak utánpótlása céljából. Chartres

⁵ VARGHA 1936, 1–39.; FORRÓ 1936, 243–264.

⁶ Ezt a mesés elképzelést dolgozza fel Hajnal Ernő három felvonásos színműve *Maurus* címmel. In: *Szent Mór Könyv* 1936, 279–346.

⁷ KÜHÁR 1936, 41–68.

⁸ TARNAI 1984, 10–13.

⁹ LOSCHERT 1936, 69–94.

püspökétől, Fulberttől azért kérte Priscianus grammatikáját, mert ezt fel akarta használni az oktatásban. Fulbert püspöknek ebben az ügyben Bonipertushoz írt levele az iskola működésének fontos dokumentuma. Joggal feltételezhető, hogy a szükséges tankönyvek és más, liturgikus munkák igénye folytán egy másolóműhely, *scriptorium* is működött itt. Bonipertus 1036-ban vált meg püspöki hivatalától, valószínűleg idős kora vagy betegsége miatt. Feltehetően a Szent Márton-hegyi apátságban töltötte utolsó éveit 1042-ben bekövetkezett haláláig.¹⁰ Neki köszönhető, hogy az irodalmi műveltség elemi feltételei már megvoltak Pécsen, amikor Mór ide érkezett.¹¹ (Bonipertusszal a pécsi könyvkultúra historikumáról szóló fejezetben még majd találkozunk.)

Mór műveltségének legmegbízhatóbb lenyomata azonban maga a mű, a *Vitae Sanctorum Zoerardi seu Andreae et Benedicti eremitarum*, azaz *Szent Zoerard másképpen András és Szent Benedek remeték élete*. A szöveg, mint említettük, minden bizonnyal 1064 és 1070 között keletkezett, ez tehát a legrégebbi hazai legendánk. Eredetije elveszett, de két hiteles, teljes másolata fennmaradt a 15. századból, 1573-ban nyomtatásban is megjelent az *Acta Sanctorum* lapjain. Magyarul Szabó Károly adta ki 1865-ben.¹² Újabb, mértékadónak számító latin szövegkiadása Madzsar Imre nevéhez fűződik.¹³ Legfrissebb magyar fordítását Csóka J. Gáspárnak köszönhetjük.¹⁴

A legendát korai keletkezése és stílusának kvalitásai alapján a régi magyarországi írásbeliség egyik legértékesebb alkotásaként tisztelhetjük. Szerzője, aki a hagiográfia műfaji sajátosságainak kiváló ismerője volt, épületes olvasmányt kívánt létrehozni, amelyet tanulságokban gyarapodva lehetett olvasni, vagy inkább hallgatni, mivel abban a korban a betűk ismeretével csak kevesen rendelkeztek, a befogadók legtöbbje csoportos felolvasás útján értesülhetett a szöveg tartalmáról. Az író célja az volt, hogy hősei életén keresztül – kronológiai szempont alkalmazása nélkül – bemutassa a keresztény eszmék és életfelfogás megvalósulását, ezért nem mai értelemben vett életrajzot hoz létre, csak a történet vallási és erkölcsi vonatkozásai érdeklik. Tulajdonképpen egy életrend leírását adja. Ez a műfaj vele jelenik meg irodalmunkban. Zoerard élete, aki a rendbe lépésekor vette fel az András nevet, valóban lelkesítő példával szolgált arra nézve, milyen a keresztény életeszme egy kor felfogása szerint.

A legenda főhőse, miként a társa is, bencés szerzetes (eredeti Zoerard nevét magyarul, Melich János fejtegetése szerint, Szórárdnak, vagy Szórárdnak kell helyesen mondani), akinek származására nézve megoszlanak a vélemények: lehetett lengyel (ez talán a legvalószínűbb), szlovák, esetleg cseh vagy iztriai. Valószínűleg egyszerű emberek, alkalmasint parasztok gyermeke volt. Akadt, aki Merész Boleszláv fiát látta benne, ez azonban szintén a meseképződés körébe tartozik. Tanítványával, Benedekkel érkezett hazánkba, és a Zobor hegyi kolostor lakói lettek. A Vág folyó mentén, a környék rengetegekben éltek remete életüket az önmegtagadás jegyében. Zoerardnak a böjt negyven napján mindössze negyven dió volt a tápláléka, naponta egy. „Ezekben a napokban, sőt máskor is, jóllehet a

¹⁰ FEDELES 2011, 11–16., 147.

¹¹ NEMERKÉNYI 2002, 77–88.; NEMERKÉNYI 2004.

¹² MELICH 1934, 129–136.

¹³ *Legenda SS. Zoerardi et Benedicti* 347–361.

¹⁴ *Szent András és Benedek legendája*. In: *Árpád-kori legendák és intelmek* 13–15.

Szent Zoerard éjszakai imája.

*Kép az Ungaricae sanctitatis Indicia 1737-i kiadásából. „Aztán a tönkön ülve olyan helyzetet foglalt el [...], hogy ha teste álomtól elnehezedve, véletlenül valamerre eldől, a nádszálak hegyétől súlyosan megsértve felébredjen.”
Részlet Zoerard és Benedek legendájából.*

bánva fohászzkodott, mindaddig tartotta a kötélén, amíg a jelenlévők haza nem tértek, akkor aztán lesegítette a bitófáról. Benedeket zsványok gyilkolták meg, testét a Vág vízébe vetették, ahol egy éven át romlatlanul feküdt, egy sas örködött azon a helyen, akinek útmutatása nyomán azután meg is találták a holttestet, és illő módon eltemették. Csóka J. Lajos szerint efféle események gyakran felbukkannak különböző legendákban, afféle vándormotívumoknak tekinthetők.¹⁶

Mór általa hitelesnek tekintett források alapján dolgozott. „Én, Mór – írja legendájának bevezető részében –, aki most Isten irgalmából püspök vagyok, akkor pedig iskolás gyermek voltam, a jó férfit [ti. Zoerardot] láttam ugyan, de hogy milyen volt szerzetesi élete, azt nem látás, hanem hallás útján ismertem meg. Mert amikor a Szent Márton püspök tiszteletére szentelt monostorunkba a már említett Benedek szerzetes

táplálék nemcsak a test felüdítésére nem volt elegendő, hanem még a lelket is elgyöngítette, az imádság idejének kivételével a munkával mégsem hagyott fel soha, hanem fejszét fogva az erdő egy magányos helyére ment dolgozni. Amikor aztán a túlzott munkától és a szigorú böjtöléstől teste és lelke legyengült, s egyik napon szinte halálra válva feküdt, egy szép arcú és angyali tekintetű ifjú jött, és kocsijára téve a kunyhójába vitte. De eszméletlen állapota elmúltával, miután magához térve megtudta, hogy mit tett vele Isten irgalmassága, megvallotta mindezeket az előbb említett tanítványnak, Benedeknek, aki nekem ezeket elmondta, esküvel kötelezve őt, hogy halála előtt senkivel se ismeresse” – írja Mór.¹⁵ Több csoda fűződik még a két remete nevéhez. Zoerard feltámasztott egy megölt haramiát, akinek tetemével társai a szent barlangjába siettek. Amikor pedig Nyitrán felakasztottak egy gonosztevőt, az nem halt meg, mert Zoerard, akihez a szerencsétlen végső szorultságában bűneit meg-

¹⁵ *Árpád-kori legendák és intelmek* 1983, 13–14.

¹⁶ CsÓKA 1967, 105.

gyakorta eljött, ennek tiszteletre méltó életéről elmondta nekem az itt következő dolgokat.¹⁷ Információit tehát „első kézből” kapta. Másik hírforrása Fülöp Zobor hegyi apát volt. Ő mesélte el neki, miként találták meg a szent kiterített holttestén, vagy inkább holttestében a vezeklőövet, „amely már belső részeit érintette. [...] A húsát belülről bomlasztó övet bőre kívülről elrejtette. Ámde a vértanúságnak ezt a fajtáját meg sem tudhattuk volna, ha köldökénél a megkötött fém csomója elő nem tűnik. Miután pedig feloldották az övet, mikor a testről lehúzták, a bordák összezúzódásának hangja erősen hallatszott.”¹⁸ Ez az az ereklye, amelynek felét Mór elkérte Fülöptől, majd később Géza hercegnek ajándékozta. Cs. Tompos Erzsébet merész, ám rendkívül érdekes feltételezése szerint a pécsi székesegyház kentauros oszlopfője Zoerard mezítelen testét ábrázolja a vezeklőövvel, kezében nevezetes böjti tápláléka látható, a dió, s még a sas is megfigyelhető, amely (vagy inkább: aki) a Vágba vetett Benedeket őrizte.¹⁹

A cilicium történetének értelmezéséhez tudnunk kell, hogy a legendabeli két szent a szerzetesi reformmozgalom képviselője volt, amely a kolostori életmód szigorítását célozta a cluny-i szellemiség jegyében. A szöveg egyik kutatója, Pražák ehhez hozzáteszi, hogy a „szigorú böjtölést előíró remeteség bizonyos mértékben az egyháznak az éhező néprétegekkel vállalt szolidaritását volt hivatott bizonyítani.”²⁰ Csak ebben a kortörténeti összefüggésben tudjuk megérteni, hogy például Zoerard virrasztásának többek által idézett jelenete nem öncélú „mutatvány”, hanem kora askétikus életeszményének nemes és tiszteletre méltó példája. Egy fa odújában húzódott meg éjszakára, ahol buzgó imádkozással kívánta tölteni idejét. Feje fölé egy abroncsra köveket függesztett, a fa kergén pedig hosszú, éles nádszálakat szúrt át hegyükkel befelé. Ha a kimerültségtől kezdte volna elnyomni az álom, s feje oldalra vág előre billent, a kövek megütötték, a nádszálak pedig felsebeztek arcát, fejét. Így tartotta távol magától a pihentető álmod. Mór jól érti és tiszteli őt, akit a korban különösen becsesnek tartott és sokat emlegetett erények ékesítettek, testének sanyargatása (*corporis maceratio*) és szívének megtörődése (*contritio cordis*), mely által példaképpé magasztosult számára. Szövege ennek következtében az askétikus lelkiség dokumentuma, ugyanazt a szellemiséget tükrözi, mint a vele rokon Gellért legenda és Szent István nagyobbik legendája.²¹

Horváth János megállapítása szerint a legenda „jeleskedik stilisztikai ékességekben”. A szerző őszintén átéli az általa elbeszélte történetet, és nem rejti véka alá meghatottságát, szívből fakadó lelkesültségét. Művét rímes prózában írta, ez az ún. „stílus Isidorianus”, amely a 10. század közepétől a 12. század végéig a középkori latin próza legkedveltebb formája volt (később a ritmikus próza váltotta fel), fő jellemzője a mondatpárhuzam. Mór „szép, kiegyensúlyozott, minden felesleges díszet nélkülöző nyelven” állított emléket hőseinek, tudatosan és mértéktartóan alkalmazva a követett stílusforma eszközkészletét. Szófüzése és szerkesztésmódja „tiszteletre méltó felkészültség”-ről, „tudatos művészet”-

¹⁷ Árpád-kori legendák és intelmek 13.

¹⁸ Uo. 14–15.

¹⁹ Cs. Tompos 1963, 113–120. Mások másképp „olvassák” a domborművet. Erről lásd: Szőnyi 1936, 295–362.; Pražák 1980, 393–408., valamint Boros 2006, 8–26.

²⁰ Pražák 1980, 401.

²¹ A legenda hőseinek kultuszára nézve lásd: Sóllymos 1996.

*Imre herceg Mór szerzetest bétszer megcsókolja. Székely Bertalan falfestménye a pécsi Dómban.
„Az egyiknek (...) egyet, a másíknak hármát, egy harmadíknak pedig ötöt, végül egynek hét csókot adott egymás után.” Részlet a Szent Imre legendából.*

ról tanúskodik.²² Művelt írástudó volt, aki írói öntudattal kezelte tárgyát. Mint ilyen, csakugyan az első hazánkban.

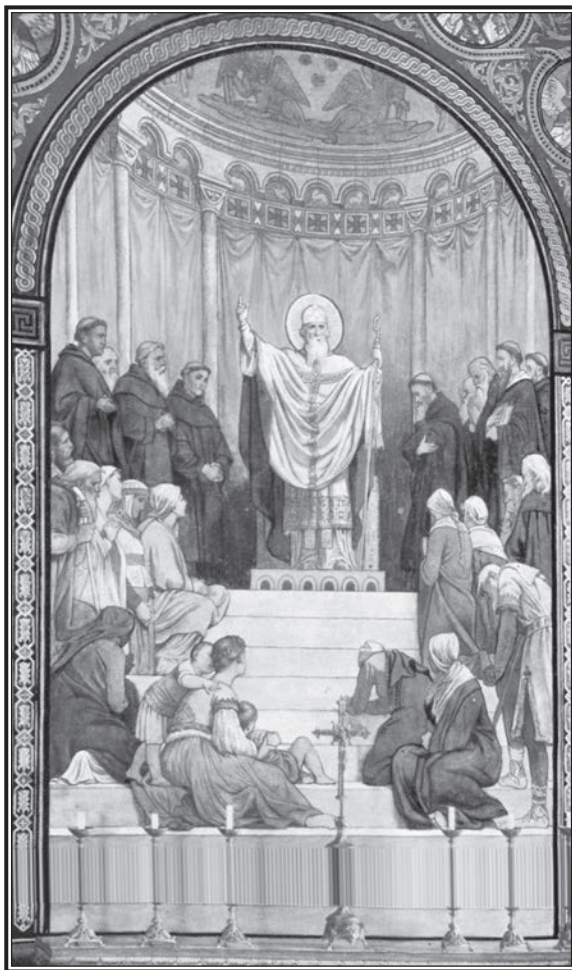
Mórnak azonban nemcsak életrajza és műve, de kultusza is van, amely sokszor szinte fontosabbá vált, mint a száraz filológiai tények. Ennek nyomai korábban is érzékelhetők, ám kiteljesítése Scitovszky János püspök nevéhez fűződik, aki szorgos anyaggyűjtéssel, kitarító munkával és nagy tekintélyével kiharcolta, hogy a Szentszék a Kongregáció 1848. július 22-i döntésével engedélyezte Mór nyilvános tiszteletét. Ez nem a hagyományos értelemben vett boldoggá vagy szentté avatást jelentett, de azzal egyenértékűnek tekinthető, „aequipollens beatificatio”, az emberemlékezetet meghaladó tisztelet megállapítása alapján. A célját elérte, s ezzel az egyházmegye tekintélyét is öregbítő Scitovszky János egyházi énekszöveget szerzett nagy elődjéről, amelyhez Hölzl Ferenc komponált zenét. Azután Mór 1925-ben a pécsi egyházmegye „patronus secundarius”-a, második védőszentje lett, akinek ünnepét 1913 óta október 25-én tartja az Egyház.²³ A tiszteletére

²² HORVÁTH 1954, 132–135.

²³ GÁLOS 1936, 173–216.

rendelt miseszöveg egy részlete Sirák fiának könyvét idézi: „Non est inventus similis illi.” Nem akadt hozzá hasonló.²⁴

A szent püspök beiktatásának 900. évfordulójával kapcsolatosan főként Vargha Damján, a pécsi egyetem professzora,²⁵ középkori irodalmunk jeles kutatója buzgólkodott a Mór-kultusz ápolása terén. Ennek eredményeként az egyházmegye két, általa szerkesztett könyvvel tiszteltgette a 11. századi főpap emléke előtt. A *Szent Mór Emlékkönyv*²⁶ a történeti kutatások eredményét foglalta össze, ma is haszonnal forgatható. A *Szent Mór Könyv*²⁷ többségükben fikciós természetű, illetve kegyes szándékú írásokat foglalt csokorba, szintén tanulságos olvasmány, jóllehet nem a történelmi tárgyilagosságra való törekvés, hanem a kultusz gazdagításának lelkesültsége vezette a szerzők tollát. A szépirodalmi jellegű szövegek közül Ujházy György egyfelvonásos színműve²⁸ és Zsíkó Gyula négy költeménye²⁹ ér-

*Szent Mór prédikál. Székely Bertalan falfestménye a pécsi Dómban. „Én, Mór, aki most Isten irgalmából püspök vagyok...”
Részlet Zoerard és Benedek legendájából*

²⁴ Uo. 187–190., i.h. 189.

²⁵ Vargha Damján (1873–1956) 1892-ben lépett be a cisztercita rendbe, 1899-ben szerzett bölcsészdoktorátust, 1919-ben az MTA levelező tagja, 1949-ben megfosztották akadémiai tagságától. 1925-től 1943-ig volt a pécsi egyetem professzora. 1928-ban megalapította a Maurinum kollégiumot. Ma a Bölcsészettudományi Kar konferenciaterme őrzi a nevét. Fontosabb művei a hivatkozottakon kívül: *Kódexeink Mária-síralmai* (Budapest, 1899); *A magyar kódexek forrásai* (Budapest, 1924), *A rodostói fejedelem* (Pécs, 1935)

²⁶ *Szent Mór Emlékkönyv* 1936. A könyv Virág Ferenc pécsi megyéspüspök előszavával jelent meg, 11 tanulmányt tartalmaz 66 képmelléklettel.

²⁷ *Szent Mór Könyv* 1936. A könyv egységei: I. Szent Mór püspök élete és tisztelete. II. Szent Mór-költemények. III. Szent Mór-beszédek. IV. Szent Mór elbeszélések és tanulmány. V. Mór színdarabok. VI. Szent Mór énekek.

²⁸ UJHÁZY 1936, 267–278.

²⁹ A versek címe: *Szent Mór legendát ír, Himnusz Szent Mórhoz, Szent Mór püspökhöz, Szent Mór püspök háza*. In: *Szent Mór Könyv* 74–75., 98–102.

demel különösebb figyelmet. Tartalmazza kottamelléklettel az *Ének Szent Mórhoz* című művet, Scitovszky János és Hölzl Ferenc közös alkotását. Ennek egyik strófájából idézzük az Imre herceggel való találkozás jelenetének néhány sorát: „Angyali tisztaság vala / Egyik főerényed, / Mért Szent Imre átkarolva / Hét csókkal megtisztelt.”³⁰

A Mór-kultusz legmaradandóbb emléke azonban nem az iodalom, hanem a képzőművészet területén jött létre. Ez Székely Bertalan hét freskóból álló ciklusa a Pécsi Székesegyház Mór-kápolnájában. Az első képen (az északi falon) a hét csók híres jelenetét látjuk, a következő kettőn az elmélyülten imádkozó ifjú szerzetest pillantjuk meg, valamint a király általi próbatételét. A negyedik kép ünnepélyes hangulatot áraszt: a főpap, a Szent Istváni folyamatosság letéteményese, püspöktársaival megkoronázza I. Andrást. Az ötödiken felszenteli a felépített pécsi székesegyházat, a templom déli kapuját áldja meg éppen. A keleti falon, az oltár fölött a prédikáló püspököt látjuk paptársai és világi hívei körében; amint közvetíti a szent tanokat, tekintete mintha a messi jövőbe irányulna. Végül a nyugati falon, az orgonakarzat fölött a hazatérő püspökre irányulhat tekintetünk (alkalmasint a pogánylázadás után vagyunk), akit hívei szeretettel fogadnak. Tudjuk, hogy nemcsak az építéshez, de az újjáépítéshez is volt elég ereje.³¹ A nemes koloritú, kiérlelt formavilágú, letisztult kompozíciójú, és a román stílusú templom hangulatához is harmonikusan illeszkedő festmények Kocsis Lászlót versciklus írására ihlették, aki *A Mór-kápolna képei között* címmel foglalta szavakba a látvány által inspirált érzelmeit és gondolatait. A dómszentelés jelenete e sorokra ihlette:

Ezek a kövek, ezek láttak téged,
Ezek a tornyok, ezek álltak már.
Oltáránál mondtad szentmisédet.
Füstölődből itt szállt az illatár.
Ezek a falak szívedből születtek,
Az oszlop-erdő erődtől edzett,
Áll, mint a hegycsúcs, mert te szentelted meg,
S rá te rajzoltad az örök keresztet.
Kutathatsz követ, nem találsz e honban,
Kilencszáz éve csak itt zeng e dómban,
Él és ragyog, és zengőn esdekel.
Áshatsz, bányászatsz pompásabb emléket
A magyar avarban. Mit kapsz? Törmeléket.
Mór püspök dómja zeng és énekel.”³²

A nagy püspök emlékét ma Pécssett egy róla elnevezett belvárosi utca és a Szent Mór Iskolaközpont is őrzi.

³⁰ Szent Mór Könyv 32.

³¹ BÖRÖTZFFY 1936, 39–56.

³² Szent Mór Könyv 70.

RÉSUMÉ

The culture of a city, including literature culture is inseparable from the institutions working within its walls. They shape the spirit of the city, which has an impact on the inhabitants who, thereby, while living in the geographical space of the town, become part of a spiritual-mental space as well. Pécs, the heir to the Roman Sopianae the remains of early Christian churches and the painted tombs which are part of the World Heritage survived from the Roman period. The city is mentioned under the name *Quinque Ecclesiae* in the medieval charters, and later in the German-speaking population called it *Fünfkirchen*. The Celtic or Slavic origin *Pecs* (*Peech*) used today, first appeared in an original charter in 1297. The common element of the word forms in different languages, is the number five. The title of this book – *Five Towers* (*Öttorony*) – refers to this symbol of Pécs, but also to the presumed institutional structure that created, nurtured and developed the literary culture of Pécs. Pécs institutions are shaped by the spirit of the centuries. The Bishopric founded by King St. Stephen, the state-founder in 1009, the university and the library established within the scope of the Church, and later the civilian public forums, i.e. the press and the theater. This structure made up of five institutions was developed in Pécs by the end of the 19th century.

Pécs is situated in Southern Transdanubia, on the southern edge of the Hungarian cultural space. During the Renaissance and Baroque centuries this eccentric position of the city provided a fertile openness towards the South, however, in the years of civil age being close to the border, offered the distressing experience of the border fortress' confinement (associated with a sense of mission), and in some cases has resulted in a very unstable situation. As a result, during the Turkish occupation Pécs has been moved to the north zone of the Balkan region with a different culture. A similar situation evolved, although for a much shorter period of time, between 1918 and 1921, during the city's occupation by Serbia, when in the constrained situation, a fruitful coexistence or confrontation of different languages and cultures took place again. At the regular table of the Royal Café overlooking the main square the painter, Petar Dobrović undertaking a political role, was engaging in political disputes with Farkas Molnár, a prominent figure in modern Pécs and with Péter Láng (*Lőrinc*) of dual identity (Hungarian and Serbian). These changes of position and the process of the secular culture becoming Hungarian in terms of language interrupted the literacy continuity of Pécs several times in, therefore, the story set in the period of 1009 to 1923 we have recounted, was built up from thematic sections, and the history of influence process of tradition forming was explored in the depths of them.

It follows from our institution-centered perception that when defining the scope of the Pécs writers and works, ties to the municipal institutions were considered more important than local connections. Besides the local colour, mainly intellectual conditions were observed. The careers of the two prominent humanist prelates, Miklós Oláh and András Dudith, or the historian Miklós Istvánffy broke from the city, but their conceptual relationship prevails. One of the eminent bishops of the era of Turkish occupation, Miklós Telegdi could not control his diocese from the ancient diocese headquarters, but he defined his identity on the front page of his works as "the Bishop of Pécs". In this respect, i.e. concerning the linguistic aspect, we were striving to follow an open-minded attitude. Pécs boasts a multilingual literary erudition. A significant portion of works were written in Latin until the end of the 18th the end of the century, mostly, but not only by religious authors for whom the Latin language was not dead, but by a living, lively spiritual medium. In the 16-17th centuries, however, Turkish language played an important role in the culture of Pécs, the chronicles of the eminent historian, Pecsevi Ibrahim, who spent a part of his life in Pécs, was written in Turkish, just like the travelogue of the visiting Evlia Celebi. In the 19th century one of the first newspapers in Pécs, the

Fünfkirchner Zeitung, was published in German, and a part of the first theatre companies used this language at their performances.

The language palette is made more colorful by the fact that, is also in the 19th century, August Šenoa, later one of the most widely read author of his country, studied here, while in the 20th century, Miroslav Krleža, the classic author of Croatian literature was a student in the military school of Pécs and immortalized his early memories in his works of. This people listed here are all considered to be part of the literary tradition of Pécs.

Similarly to the broader spiritual interpretation of the concept of “being a citizen of Pécs”, the concept of “literature” is also broadly taken, and the range of our attention is extended to a larger scope than that of the classic literature’s. This corresponds to the centuries old interpretation of the concept, but our understanding validated it to the last centuries as well. Accordingly, we are studying, inter alia, the works of the 18th century Jesuit scholars, and later the renowned polymath, Flórián Mátyás. That’s why we are using the broader literary culture literary expression instead of literature.

And since in the spiritual space of erudition not only science and literature can be associated with each other, but fruitful contacts are established between writers, musicians and visual artists, no developments in the related arts can be ignored. Thus, we report on the visit of Franz Liszt to Pécs, the applied art activity of the Zsolnay company, and discuss the achievements of the masters of Bauhaus who began their careers in Pécs.

The history of literary culture of Pécs begins with the first bishops of the city, i.e. with Bonipertus and Maurus. The latter is associated with the oldest Árpád-era legend, *Vitae Sanctorum Zoerardi seu Andreae et Benedicti eremitarum* (*The lives of the hermits, St Zoerard or else Andrew and Saint Benedict*), written in the 11th century, the product of medieval asceticism in intellectual Latin language. (Chapter I). King Louis the Great, with the help of Vilmos (William) Bishop of Pécs founded Hungary’s first university in the city in 1367 to which, though operated only for a short period of time, probably until the end of the 14th century, it established such traditions which today can nurture the University of Pécs. The famous collection of sermons, the *Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in Regno Ungaria*, i.e. the *Speeces of Pécs University* were not written here (probably a Dominican monk compiled it in the late 13th century in a Monastery in Buda), which, however, is likely to have also been used at the medieval university, where such famous European scholars taught like Galvano di Bologna. (Chapter II)

On of the greatest poets of European humanism, Janus Pannonius was the bishop of Pécs, and according to tradition, a part of his poems written in Latin is related to Pécs (e.g. To a Transdanubian almond tree, To his Mother, Barbara, Epitaph, or by their original titles: *De amygdalo in Pannonia nata*, *Epitaphium Barbarae matris suae*). We have introduced the textual tradition of his works and the development of the cult associated to him. In order to maintain the memory of the poet, the Society of Janus Pannonius was established in the 20th century. Recent archeological studies have revealed the poet’s grave in the cathedral crypt, where after anthropological investigations in 2008, the remains were ceremonially reburied. (Chapter III–IV). A worthy heir of Janus Pannonius to the bishop’s throne (following the also active in Sigismund Ernuszt) was György Szatmári: the picturesque ruins of his summer palace of Renaissance taste are found at the Tettye, while the Szatmári Tabernacle found in the Corpus Christi chapel of the Cathedral is one of the most beautiful memorials of Hungarian Renaissance art.

The great humanist bishop gathered litterateurs around him, who, like Jacobus Piso, László of Macedonia or Balint Hagymási are authors of excellent texts. The famous Pécs Missale was made by the order of Pécs in Venice in 1499 (Chapter V). István Brodarics, who took part in the Battle of Mohács and, being witness, he wrote the true story of a tragic event in his work entitled *Historia Verissima*, was high priest in Pécs. As a background of his life story appear the vicissitudes of his age “struggling during unfortunate constellation”. (Chapter VI) And also the prelate of the diocese was Miklós Oláh, a friend of Erasmus through correspondence, who in his work titled *Hungaria* depicts the portrayal of the destroyed, but restored country (giving a nice description of Pécs as well), and

András Dudith, is also a well-known figure of the late humanism throughout Europe. (Chapter VII). The family home of the author of *Volter and Grizeldisz*, a historical romance, Pál Istvánffy and his son, Miklós, a renowned historian is also attached to Pécs and Baranya, and their careers began here.

The monumental work of the latter, called *Hungarian History*, that is *Rebus Historiarum Ungaricis libri XXXIV* is considered one of the most significant works of Hungarian historical consciousness. (Chapter VIII)

From 1543 until 1686 Pécs was part of the Ottoman Empire. The Latin-language Lamentable Song (*Lessus Urbis huius sub iugo gementis turcica*) mourns the death of the old Episcopal city “the Hungarian Athens”. But it is not just the churches that were destroyed, the population is largely changed. The Turkish invaders, however, not only destroyed but built as well. Mosques of cultural functions were built (recent research identified 11 such buildings in the city), baths, fountains and bazaars enriched the city’s Muslim image with oriental character. In the main square of the city Gazi Kasim Beg’s mid-16th-century mosque is still standing. It was the only large-scale Muslim places of worship north of the Danube. Jakovali Hassan’s mosque with a minaret, still retains its original function, while the tomb of Idris Baba and the ruins of Pasha Memi can be still visited. The Turkish traveler, Evlia Celebi called Pécs “the garden of Irem”, because in his view the city was like paradise. But the continuity of the Christian culture did not cease entirely, and especially thanks to the Jesuit mission and the Unitarians who established their religious centre and founded a school in the city. In 1588 at the All Saints Church shared by Christian denominations took place the famous polemics, the written version of which was compiled by a Unitarian minister, György Válaszúti titled *Pécsi Disputa*, which is one of the most important culture historical memorials. And probably this is where psalterium by Miklós Bogáti Fazakas i.e. the *Hungarian Psalms*, belonging to the scope of Unitarian literariness of Pécs, could have been created (Chapter IX). After the city was liberated from the Turkish rule, it was the Jesuits who particularly excelled in the hard work, of cultural re-creation, and at 1687 they established high school education in the city, which was operating from 1725 in the main square building (its the successor, Louis the Great Secondary School of Cistercian Order, celebrated the 325th anniversary of the school’s existence in 2012). The Jesuit priests (serving in Pécs) were substantially engaged in literature.

They include, among others, Ferenc Faludi the greatest prose writer of Hungarian pre-Enlightenment, who was also a poet launching a new tradition of literary populism, Pál Bertalanfi, the author of encyclopedic works providing broad knowledge to the Hungarian readers, also worked here, the historian György Pray, and Farkas Tóth, who, although he wrote poems in two languages, Hungarian and Latin, dropped out of the literary memory, but this book is attempting to reinsert him now. (Chapter X) Besides the Jesuits, the Pauline also excelled in reviving the literary culture of Pécs, whose 13th-century ancient seat was on the top of Ürög hill (later named after St. Jacob) next to the city.

The Pauline authors of Pécs included Benedek Virág, one of the eminent authors of Hungarian classical poetry, Imre Kreskay and Menyhért Táncz, who worked in school-drama collection, called *Actones Scholasticae*, here. (Chapter XI) The most influential spiritual center of the 18th century was created by Bishop György Klimo, whose main work was the library, later named after him, which in his time grew as large as about 10,000 volumes and, according to the book cult and educational aspirations of the Enlightenment, from 1774 was operated as the country’s first public library. Just like Szatmári before him, bishop Klimo gathered the eminent authors to create a scientist circle, which included the excellent church historian, József Koller, the author of *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum*, István Szilágyi (Salagius) researcher of the Roman and early Christian monuments of Pannonia, György Papanek, the researcher of the history of domestic Slavs and István Agyich (Hadžić), who, in his poems depicted the 18th-century image of Pécs. (Chapter XII)

In 1780, the city was awarded the title of a free royal town, and with this a new phase – the civilian era – began in the literary history of Pécs. During the secularization of culture the civil institutions developed only slowly, and due to the unfavorable traffic conditions related to the eccentric position,

the city lost some of its earlier significance, and its talent retention force depleted. The visiting strangers (Count Hofmannsegg, Dr. Richard Bright) described it as a European place in terms of spiritual considerations, while concerning economic and social conditions as a settlement showing eastern characteristics of the poorer, lateral zone. At the end of the 18th century two eminent Hungarian poets Laszlo Szabó Szentjóni and Mihály Csokonai Vitéz visited the city. The latter had his poem, *The happy days of the temple of the Nation*, published by local Engel press in 1798. (Chapter XIII)

This is the press where the early works of Alajos Kardos, deceased so early, as well as *A peasant in Hungary*, an agricultural work of Sámuel Teschedik translated by János Kónyi, were printed. In the first half of 19th century the poets, Antal Egyed, László Teslér and Jakab Klivényi, friends of the poet Mihály Vörösmarty were all priests of the Diocese of Pécs. (Chapter XIV) At that time the Catholic Church continued supporting cultural activities. Bishop Ignatius Szepesy had a new building erected to Klimo Library significantly improved by him, and, together with his academic staff, published a modernized and redacted six-volume bible translation with commentaries (1834–1836). Szepesy worked with Mihály Haas, the author of the book *Baranya* (1845, Pécs). (Chapter XV) During the Reform Age Adolf Frankenburg, Ignác Nagy, János Garay, Kálmán Tóth and Gereben Vas, later reknown authors of Hungarian literature were all students of the city, and the single issue of the Almanac *Aurora of Pécs* edited by Károly Balogh was published here in 1843.

Later on, three previously unknown manuscripts of poems by Sandor Petofi were found in the legacy of the editor. (Chapter XVI) In the second half of the 19th century two talented poets, both died young, Sándor Kóczián and Ilona Kary, the “tragic underage Madonna of Pécs” lived in the city, too. This volume is placing their so far unprocessed oeuvres in Hungarian literary context. (Chapter XVII) Here spent the active years of his life Flórián Mátyás historian and critic of the Finno-Ugric theory. (Chapter XVIII) The list of people leaving Pécs continued to increase. Kornél Szenteleky, the later organiser of the Hungarian literature in Vojvodina, often mentioned as “Kazinczy of the Southern Frontier” was born here while this is where the careers of Sándor Baksay and the Kalevala translator, Béla Vikár were launched. Miroslav Krleža, who later recounted his Pécs memories through the refraction of artistic transcription in his short story *Burial a Terézváros* (Sprovod u Terezienburgu) also spent his student-years here (Chapter XIX).

After the bishopric, the library and the schools (the Cistercian high school and the principal school of sciences), the press and the theatre emerged as institutions nourishing culture. This makes “Five Towers” of culture complete defining the literary development of Pécs subsequently. The most important organ of the early years of Pécs Press is *Pécsi Napló* (Pécs Journal) first published in 1892, whose editors were Lajos Lenkei and Ferenc Várady, the latter was also the editor and co-author of the two-volume monographic work, *Past and Present of the Baranya County* (Pécs, 1896–1897) – who shaped public opinion by their moderately liberal journal. Zoltán Thury novelist, playwright and the poet Zoltán Somlyó both worked for the newspaper for a short time. The *Independent Newspaper of Pécs* (1906) of radical spirit was edited by Lajos Barta, who, besides his writings on Baranya, had his drama called *Love* published in 1916. This work, based on Pécs experiences later proved to be one of the most significant Hungarian plays of the first third of the 20th century. (Chapter XX)

After guest performances by German actors, the first Hungarian-speaking theatre company arrived in the town in 1818, led by István Balog. Acting in Pécs in the Reform age was bilingual, and the plays was performed at Stadttheater in Mária Street from 1839 on. In 1895, the city opened a representative stone theater, the National Theatre of Pécs. The opening program also featured the one-act prologue by Antal Váradi called *Awakening*. Váradi used to be the student of Pécs as well, then a defining figure of Hungarian drama and acting, and a representative of the new-romantic drama with an individual tone. (Chapter XXI)

Mihály Babits, later editor of *Nyugat* and outstanding figure of classical modern literature, was the student of the The Cistercian High School from 1893 until 1901, and in his poems (*Street, Towards evening, Memorial lines on an old swimming pool of Pécs*) and novels (*Timar Virgil's son, 1922, Death Sons, 1927*) evoked his memories of Pécs as well. (Chapter XXII) Similarly to Babits, Miklós

RÉSUMÉ

Surányi graduated from the same school. Later he became the representative of conservative bourgeois literature, the Chairman of Janus Pannonius Society, and the chronicler of the old Pécs coloured with artistic imagination. His artist's novel *Cantata* (1918) is set in Pécs, while his Pécs experiences also infiltrated in his most mature work, a family novel, called *Those who Waited for Miracle* (1929) (Chapter XXIII.) The later masters of Bauhaus, Marcel Breuer, Alfred Forbát, Farkas Molnar and Andor Weininger began their careers here. Weininger's globe Theatre design, as well as the U-Theatre's visionary plan by Farkas Molnar shows the fruitful relationship between visual arts and literature.

Krónika (Chronicle) newspaper was a forum for radical intelligentsia of the city during the Serbian occupation (front page was designed by Farkas Molnár) and the short-lived literary journal *1920* called by its editors an activist pamphlet. The art exhibition held in 1921 was an important show for the modernists in Pécs. The most outstanding writers of the period were Zoltán Csuka, Sándor Fehér and Péter (Lőrinc) Láng. A valuable piece of the lyrical oeuvre of Csuka is the poem, *Elegy of Pécs*. The chronicle of these years from a different, personal points of view, can be read in Kodolányi's novel, *Sinking World* (1940). (Chapter XXIV)

RESÜMEE

Die Kultur einer Stadt, ihre literarische Tradition, ist von jenen Institutionen untrennbar, die innerhalb ihrer Wände tätig sind. Nämlich diese Einrichtungen gestalten ihren Geist, der auf ihre Bürger wirkt, denen dadurch im geografischen Raum der Siedlung lebend auch ein mental-spirituellem Raum zuteilwird. Pécs ist Erbe des römischen *Sopianae*, aus dieser Zeit blieben die Überreste der altchristlichen Kirchen und die bemalten Grabkammern, die Teil des Weltkulturerbes sind. Die Stadt wird in den mittelalterlichen Urkunden als *Quinque Ecclesiae* erwähnt, später nannte die deutschsprachige Bevölkerung sie *Fünfkirchen*. Die heute gebräuchliche Benennung *Pécs* (*Peech*) ist keltischen oder slawischen Ursprungs, sie erscheint 1297 zum ersten Mal in einer Urkunde. Das Gemeinsame in diesen verschiedensprachigen Benennungen ist das Zahlwort *Fünf*. Der Titel unseres Buches – *Ötöröny* (*Fünf Türme*) – bezieht sich auf dieses Pécs-Symbol, aber auch auf die von uns angenommene institutionelle Struktur, die die Pécs-er literarische Kultur erschuf, nährte und formte. Der Geist von Pécs wurde durch die Jahrhunderte durch fünf Institute geprägt: Die durch den Staatsgründerkönig Stephan im Jahre 1009 errichtete *Diözese*, die durch die Kirche gegründete *Universität* und *Bibliothek*, und später die Foren der bürgerlichen Öffentlichkeit, die *Presse* und das *Theater*. Diese aus fünf Institutionen bestehende Struktur bildete sich zum Ende des 19. Jh.s heraus.

Pécs befindet sich in Transdanubien, am südlichen Rand des ungarischen kulturellen Raumes. Die exzentrische Lage sicherte in den Jahrhunderten der Renaissance und des Barock eine fruchtbare Öffnung nach Süden, im bürgerlichen Zeitalter dagegen gab das Dasein in der Nähe der Grenze das beängstigende Erlebnis der Einschließung in eine Grenzburg (das sich mit einem Missionsbewusstsein gesellte), und in einigen Fällen zu sehr instabilen Situationen führte. Als dessen Folge geriet Pécs in die nördliche Zone der Balkanregion, die eine andere Kultur hatte. Eine ähnliche, obwohl bedeutend kürzer dauernde Situation bildete sich zwischen 1918 und 1921 heraus, während der serbischen Besatzung der Stadt, als sie unter bezwungenen Umständen zu fruchtbaren Berührungen und Konfrontation verschiedener Sprachen und Kulturen kam. Am Stammtisch des Royal Cafés am Hauptplatz debattierten miteinander der Maler Petar Dobrović, der eine serbische politische Rolle wahrnahm, Farkas Molnár, eine hervorragende Persönlichkeit der Pécs-er Moderne, und Péter Láng (Lőrinc), der eine ungarisch-serbische Doppelidentität hatte. Diese Positionsänderungen, bzw. der Sprachwechsel der weltlichen Kultur auf das Ungarische, unterbrachen mehrmals die Kontinuität des Pécs-er Schrifttums. Als dessen Folge bauten wir die von uns erzählte, von 1009 bis 1923 dauernde Ge-

schichte aus thematischen Querschnitten auf und stellten in deren Tiefe den wirkungsgeschichtlichen Prozess der Traditionsbildung dar.

Es folgt aus unserer institutionszentrischen Auffassung, dass wir bei der Bestimmung des Kreises der Pécs'er Schriftsteller und Werke die Bindung zu den städtischen Institutionen für wichtiger hielten, als ihre lokale Kontakte.

Neben dem *colour locale* hielten wir vor allem die geistigen Beziehungen vor Augen. Der Lebensweg zweier hervorragender humanistischer Hauptpriester, Miklós Oláh und András Dudith, oder des Historikografen Miklós Istvánffy trennte sich von der Stadt, aber ihr ideeller Kontakt blieb dazu bestehen.

Der eine ausgezeichnete Bischof des osmanischen Zeitalters, Miklós Telegdi, konnte nicht von dem alten Bischofssitz seine Diözese regieren, aber auf den Titelblättern seiner Werke bestimmte er seine Identität als "Bischof von Pécs". Hier bemühten wir uns auch auf dem sprachlichen Gebiet um Offenheit. Die literarische Tradition von Pécs ist mehrsprachig.

Bis zum Ende des 18. Jh.s wurde ein bedeutender Teil der Werke auf Latein geschrieben, überwiegend, aber nicht nur von kirchlichen Autoren, für die die lateinische Sprache keine tote, sondern eine lebendige Sprache, ein lebendes geistliches Medium war.

Im 16. - 17. Jh. spielte aber die türkische Sprache eine wichtige Rolle in der Kultur der Stadt. Der hervorragende Geschichtsschreiber und sein Leben teilweise hier verbringende Ibrahim Pecsevi schrieb seine Chronik auf Türkisch, ebenso wie Evlia Cselebi, der die Stadt besuchte, seine Reisebeschreibung. Im 19. Jh. erschien die erste Pécs'er Zeitung, die *Fünfkirchner Zeitung* auf Deutsch und auch ein Teil der ersten Schauspielgesellschaften sprach auf Deutsch zum Publikum. Die sprachliche Palette wurde noch im 19. Jh. durch August Šenoa bereichert, der hier die Schule besuchte und später zu einem der meistgelesenen Autoren seiner Heimat wurde. Und im 20. Jh. durch Miroslav Krleža, den Klassiker der kroatischen Literatur, der die Pécs'er Kadettenschule besuchte und seine Erlebnisse aus dieser Zeit auch in seinen Werken verewigte. Die hier Aufgezählten sind für uns Teil der Pécs'er Literaturtradition.

Gleich der breiteren, geistigen Deutung des Begriffs des "Pécs'er" gebrauchen wir auch den Begriff der "Literatur" im breiteren Sinne und lenken unsere Aufmerksamkeit auf einen größeren Kreis, als nur die schöngeistige Literatur. Das entspricht der Begriffsdeutung der alten Jahrhunderte, aber wir breiten diese Auffassung auch auf die letzten Jahrhunderte aus. Dementsprechend werden wir unter anderem die Werke der Jesuiten-Wissenschaftler des 18. Jh.s und später die des namhaften Polyhistor Flórián Mátyás untersuchen. Darum verwenden wir anstatt des Wortes *Literatur* den Ausdruck *literarische Tradition*, der breiteren Sinn besitzt. Und da im geistigen Raum der Bildung nicht nur die Wissenschaft und die Literatur sich gesellen können, sondern auch befruchtende Kontakte zwischen Schriftstellern, Musikern und bildenden Künstlern zustande kommen, konnten wir auch die Entwicklungen der anderen Kunstgattungen nicht außer Acht lassen. So berichten wir über den Pécs'er Besuch von Franz Liszt, die Tätigkeit der Firma Zsolnay auf dem Gebiet der Kunstgewerbe und das Schaffen jener Bauhaus-Meister, die aus Pécs stammen.

Die Geschichte der Literaturtradition von Pécs beginnt mit den ersten Bischöfen Bonipert und Maurus. Mit dem Letzteren ist die älteste Legende der Árpáden-Zeit verbunden, die aus dem 11. Jh. stammende *Vitae Sanctorum Zoerardi seu Andreae et Benedicti eremitarum* (*Das Leben der Eremiten Hl. Zoerard, anders Andreas und Hl. Benedikt*). Das ist ein Produkt der geistigen Askese, auf geschliffener lateinischer Sprache. (Kapitel I.) König Ludwig der Große gründete mit Hilfe von Bischof Wilhelm 1367 in Pécs die erste Universität Ungarns, die zwar nur kurz, wahrscheinlich bis Ende des 14. Jh.s als solche fungierte, sie schuf aber trotzdem eine solche Tradition, aus der auch die heutige Pécs'er Universität schöpfen kann.

Nicht hier entstand die berühmte Redesammlung *Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Ungarie*, also *Die Reden an der Pécs'er Universität* (die vermutlich von einem Dominikanermönch am Ende des 13. Jh.s im Budaer Kloster zusammengestellt wurden), die aber wahrscheinlich an der mittelalterlichen Universität verwendet wurden, an der solche Wissenschaftler europäischen Ranges unterrichteten, wie Galvano di Bologna. (Kapitel II.) Der Bischof von Pécs, Janus Pannonius,

RESÜMEE

war einer der größten Dichter des europäischen Humanismus und Pécs gilt als Entstehungsort eines Teiles seiner Verse. (Z.B. *De amygdalo in Pannonia nata – An einem Mandelbaum in Pannonien; Epitaphium Barbarae matris suae – Grabmal seiner Mutter Barbara.*) Wir stellten die Texttradition seiner Werke und die Gestaltung seines Kultes vor. Zum Gedenken an den Dichter entstand im 20. Jh. die Janus Pannonius Gesellschaft. Die neueren archäologischen Forschungen legten das Grab des Dichters in der Unterkirche des Domes frei. Nach den anthropologischen Untersuchungen wurde er 2008 dort in feierlichen Rahmen neu beigesetzt. (Kapitel III. und IV.)

Auf dem bischöflichem Thron war György Szatmári ein würdiger Nachfolger von Janus Pannonius (er folgte dem gleichfalls tätigen Zsigmond Ernuszt). Die malerischen Ruinen seiner Renaissance-Sommerresidenz befinden sich auf dem Tettye und das Szatmári-Tabernakel in der Corpus-Christi-Kapelle des Domes gehört zu den schönsten Denkmälern der ungarischen Renaissance-Kunst. Der große Bischof sammelte um sich Literaten mit humanistischer Bildung, die, wie Jacobus Piso, László aus Mazedonien, oder Bálint Hagymási, Autoren von bedeutenden Texten waren. Auf Pécs'er Bestellung wurde 1499 in Venedig die *Pécs'er Missale* gefertigt. (Kapitel V.) István Brodarics war ein Pécs'er Hauptpriester, der 1526 an der Schlacht bei Mohács teilnahm und als Augenzeuge in seinem Werk *Historia verissima* die wahre Geschichte dieses tragischen Ereignisses beschrieb. Im Hintergrund seines Lebens erschienen die Wechselfälle seiner „unter unglücklichem Gestirn“ stehenden Zeit. (Kapitel VI.) Ein Hauptpriester der Diözese war auch Miklós Oláh, der mit Erasmus korrespondierte und in seinem Werk *Hungaria* das Bild des zerstörten, aber wieder aufzubauenden Landes zeichnete (indem er auch eine schöne Beschreibung von Pécs gab), weiterhin auch András Dudith, eine europaweit bekannte Persönlichkeit des späten Humanismus. (Kapitel VII.) Mit Pécs und mit dem Komitat Baranya ist der Familiensitz der Istvánffy's verbunden, ihre Lebensbahn nahm hier ihren Anfang. Pál Istvánffy ist der Autor der Liebesgeschichte *Voltér és Grizeldisz*, sein Sohn, Miklós, wurde namhafter Geschichtsschreiber. Das monumentale Werk des Letzteren ist die *Ungarische Geschichte*, mit dem Originaltitel *Historiarum de Rebus Ungaricis libri XXXIV*, das eine bestimmende Werk des einheimischen geschichtlichen Bewusstseins. (Kapitel VIII.)

Pécs war zwischen 1543 und 1686 Teil des vom Osmanischen Reich besetzten Landes. Die lateinischsprachige *Siralmas ének / Klage lied (Lessus urbis huius sub iugo Turcico gementis)* beweint die Vernichtung der alten Bischofsstadt, des „ungarischen Athen“. Aber nicht nur Kirchen gingen zugrunde, sondern auch ein bedeutender Teil der Bevölkerung tauschte sich aus. Die türkischen Eroberer zerstörten nicht nur, sondern sie bauten auch. Es wurden Moscheen errichtet, die auch kulturelle Funktion erfüllten (der neuste Stand der Forschung kennt 11 solcher Gebäude auf dem Stadtgebiet), weiterhin bereicherten Bäder, Brunnen und Basare das Bild der Stadt mit muslimischem Charakter. Auch heute steht noch die Mitte des 16. Jh.s gebaute Moschee des Paschas Ghazi Kasim, die nördlich der Drau der einzige muslimische Gebetsort von bedeutender Größe war. Auch heute bewahrt die Moschee des Jakowali Hassan ihre ursprüngliche Funktion mit ihrem Minarett, auch die gut erhaltene Türbe des heilig lebenden Idris Baba ist besuchbar und die Ruinen des Bades des Paschas Memi. Der türkische Reisende, Evliya Çelebi, nannte die Stadt den „Garten Irem“, sie glich dem Paradies. Aber auch die Kontinuität der christlichen Kultur wurde nicht ganz aufgehoben, Dank der Jesuitenmission und den Unitariern, welche die Stadt zu ihrem Zentrum machten und hier eine Schule gründeten. 1588 fand in der von den christlichen Kirchen gemeinsam gebrauchten Allerheiligenkirche jene Glaubensdebatte statt, deren schriftliche Version das von György Válaszúti zusammengestellte *Pécs'er Disput* ist. Es ist eines der wichtigsten bildungsgeschichtlichen Denkmäler des 16. Jh.s. Es ist anzunehmen, dass das Psalterium, der *Ungarische Psalm* des Miklós Bogáti Fazakas hier unter den Pécs'er unitarischen Literaten entstand. (Kapitel IX.)

Nach der Befreiung der Stadt von der osmanischen Herrschaft zeichneten sich vor allem Jesuiten in der schwierigen Arbeit der Neubegründung der christlichen Kultur aus. Sie sicherten ab 1687 gymnasialen Unterricht in der Stadt, der ab 1725 in ihrem Gebäude am Marktplatz stattfand. (Der Rechtsnachfolger, das Zisterziensergymnasium „Lajos Nagy“, feierte 2012 das 325jährige Jubiläum des Bestehens der Schule.)

Die (auch) hier dienenden Priester des Jesuitenordens übten eine bedeutende literarische Tätigkeit aus. Unter anderen gehört Ferenc Faludi, der größte Prosaautor der ungarischsprachigen Vorklärung, zu ihnen, der mit seinen zur literarischen Volkstümlichkeit gehörenden Versen zu einem Tradition gründenden Dichter wurde. Hier war auch Pál Bertalanffy tätig, der reiches Wissen anbietende enzyklopädische Werke für ungarisch Lesende schrieb, der Geschichtsschreiber György Pray und auch Farkas Tóth, der auf zwei Sprachen, auf Ungarisch und auf Latein Gedichte schrieb. Er ist bereits in Vergessenheit geraten und dieses Buch versucht ihn wieder ins Gedächtnis zu rufen. (Kapitel X.) Neben den Jesuiten machten sich auch Pauliner in der Bereicherung der neugeborenen literarischen Bildung von Pécs verdient. Ihr altes Kloster aus dem 13. Jh. befand sich auf dem obersten Plateau des Ürög-Berges (der später nach dem Hl. Jakobus benannt wurde) neben der Stadt. Unter den Pécs Paulinern finden wir Mönche wie Benedek Virág, eine hervorragende Gestalt der ungarischen klassizistischen Dichtkunst, weiterhin Imre Kreskay und Menyhért Táncz, der hier an seiner Schuldramen-Sammlung *Actones Scholasticae* arbeitete. (Kapitel XI.) Das durch den Bischof György Klimo erschaffene geistige Zentrum hatte die größte Auswirkung im 18. Jh.. Klimo's Hauptwerk ist die später nach ihm benannte und schon in seiner Zeit etwa 10.000 Bände besitzende Bibliothek, die ab 1774, entsprechend dem Bücherkult und der wissensverbreitenden Bestrebung der Aufklärung, als die erste öffentliche Bibliothek des Landes fungiert. Wie einst Bischof Szatmári, so organisierte auch Klimo einen Kreis aus Wissenschaftlern und namhaften Autoren: Unter ihnen finden wir den Kirchenhistoriker Josef Koller, den Autor von *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum*, István Szalágyi (Salagius), der die römischen und frühchristlichen Denkmäler von Pannonien studierte, György Papanek, den Forscher der Geschichte der einheimischen slawischen Völker und István Agyich (Hadžić), der in seinen Gedichten das Bild von Pécs im 18. Jh. verewigte. (Kapitel XII.)

Die Stadt wurde 1780 zur freien königlichen Stadt erhoben und damit begann eine neue Epoche, die der Bürgerlichen, in der Geschichte der Pécs'er Literatur. Durch die Säkularisierung gewannen die bürgerlichen Einrichtungen nur langsam an Stärke und wegen der ungünstigen Verkehrsverhältnisse, die mit der exzentrischen Lage zusammenhingen, verlor die Stadt ihr früheres Gewicht und auch die Kraft, mit der sie die Begabten hierher binden konnte, gab nach. Die hierher gereisten Fremden (Graf von Hoffmannsegg, der Arzt Richard Bright) beschrieben sie, als eine Ortschaft, die in geistigen Bezügen zum sich vereinigenden Europa gehört, aber in wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Hinsichten die Noten der zurückgebliebenen östlichen, lateralen Zone trägt. Ende des 18. Jh.s besuchten zwei namhafte ungarische Dichter die Stadt: László Szentjóni Szabó und Mihály Csokonai Vitéz. Der Letztere gab 1798 in der hiesigen Engel'schen Buchdruckerei sein Gedicht *A' Haza Templomának örömapja (Freudentag des Tempels des Vaterlandes)* heraus. (Kapitel XIII.) In dieser Druckerei wurden die Arbeiten des früh verstorbenen Alajos Kardos verlegt und die agrarwissenschaftliche Arbeit von Samuel Tessedik *A paraszt ember Magyar-országban (Der Landwirt in Ungarn)* in der ungarischen Übersetzung von János Kónyi. In der ersten Hälfte des 19. Jh.s waren Priester der Pécs'er Diözese die Dichterfreunde von Mihály Vörösmarty: Antal Egged, László Teslér und Jakab Klivényi. (Kapitel XIV.) Die katholische Kirche setzte auch in dieser Zeit ihre Tätigkeit im Interesse der Kulturpflege fort. Bischof Ignác Szepesy ließ ein neues Gebäude für die von ihm in bedeutendem Maße entwickelte Klimo-Bibliothek errichten und gab mit seinen Mitarbeitern eine erneuerte Bibelübersetzung in sechs Bänden heraus (1834-1836), deren Text auch kommentiert wurde. Mitarbeiter von Szepesy war Mihály Haas, der Autor des Buches *Baranya* (Pécs, 1845). (Kapitel XV.) Im Reformzeitalter waren in Pécs Schüler Adolf Frankenburg, Ignác Nagy, János Garay, Kálmán Tóth und Gereben Vas, später bekannte Autoren der ungarischen Literatur und 1843 wurde die einzige Nummer des Almanachs *Pécsi Aurora* von Károly Balogh redigiert hier herausgegeben. Im Nachlaß des Redakteurs kamen später die Manuskripte von drei bislang unbekanntem Gedichten von Sándor Petöfi ans Tageslicht. (Kapitel XVI.)

In der zweiten Hälfte des 19. Jh.s lebten in Pécs zwei jung verstorbene Dichter, Sándor Koczián und Ilona Karay, die „unmündige, tragische Pécs'er Madonna“. Das Buch stellt ihre bis jetzt unbearbeiteten Lebenswerke in Kontext der ungarischen Literatur. (Kapitel XVII.) Hier verbrachte der Historiker Flórián Mátyás seine aktiven Jahre, der Kritiker der finno-ugrischen Theorie der ungarischen

Sprache. (Kapitel XVIII.) Die Zahl jener, die Pécs verließen, nahm zu. Hier wurde Kornél Szenteleky geboren, der Organisator der ungarischen Literatur in der südungarischen Region Vajdaság, „der Katzinczy des Südens“, hier begann die Laufbahn von Sándor Baksay und die des *Kalevala*-Übersetzers Béla Vikár. Miroslav Krleža war in Pécs Schüler und beschrieb seine Pécs-erinnerungen durch die Lichtbrechung des künstlerischen Schaffens später in seiner Erzählung *Begräbnis in Theresienstadt* (*Sprovod u Terezienburgu*). (Kapitel XIX.)

Nach der Diözese, der Bibliothek und den Schulen (Zisterzienser Gymnasium, Hauptrealschule) traten die Presse und das Theater als die Kultur ernährenden Institutionen auf. Damit wurden die „Fünf Türme“ vollzählig, die in der Zukunft die Entwicklung der Pécs-er Literatur prägten. Das bedeutendste Organ der Heldenzeit der Pécs-er Presse war die *Pécsi Napló* (*Pécs-er Tagebuch*), deren Redakteure Lajos Lenkei und Ferenc Várady waren. Mit ihrer mäßig liberalen Zeitung formten sie die öffentliche Meinung. Várady war auch Redakteur und Koautor des zweibändigen monografischen Werkes *Baranya multja és jelenje* (*Die Vergangenheit und Gegenwart von Baranya*) (Pécs, 1896–1897). Für eine kurze Zeit war auch der Novellist und Dramatiker Zoltán Thury und der Dichter Zoltán Somlyó Mitarbeiter der Zeitung. Redakteur der radikalen *Pécsi Független Újság* (*Unabhängige Pécs-er Zeitung*) (1906) war Lajos Barta, der neben seinen Schriften mit Baranya-er Themen 1916 sein Drama *Szerelem* (*Liebe*) herausgab, das in Pécs-er Erlebnissen wurzelte. Es ist eines der bleibendsten Bühnenstücke des ersten Drittels des 20. Jh.s. (Kapitel XX.) Nach Gastspielen deutscher Schauspieler kam 1818 die erste ungarische Schauspielertruppe unter der Leitung von István Balog in die Stadt. Die Bühne des Reformzeitalters ist in Pécs zweisprachig, ihr Sitz war ab 1839 das Stadttheater in der Marienstraße. Das repräsentative steinerne Theater Pécsi Nemzeti Színház (Pécs-er Nationaltheater) öffnete seine Türen 1895. Im Eröffnungsprogramm wurde auch das Prolog in einem Akt *Ébredés* (*Erwachen*) von Antal Váradi aufgeführt. Auch Váradi war ein Pécs-er Schüler, später bestimmende Gestalt des ungarischen Theaterwesens, Vertreter des neuromantischen Dramas mit origineller Stimme. (Kapitel XXI.)

Zwischen 1893–1901 war Mihály Babits Schüler des Zisterziensergymnasiums. Er redigierte später die literarische Zeitschrift *Nyugat* (Westen) und war eine hervorragende Persönlichkeit des klassischen Modernen. Er beschwor in seinen Gedichten (*Utca, este felé* – *Die Straße gegen Abend*; *Emléksorok egy régi pécsi uszodára* – *Erinnerungszeilen auf ein Pécs-er Bad*) und in seinen Romanen (*Tímár Virgil fia* – *Der Sohn des Virgilius Tímár*, 1922; *Halálfiái* – *Die Söhne des Todes*, 1927) auch seine Pécs-er Erinnerungen herauf. (Kapitel XXII.) Ebenso wie Babits legte auch Miklós Surányi sein Abitur in dieser Schule ab und wurde später Vertreter der konservativen bürgerlichen Literatur und Vorsitzender der Janus-Pannonius-Gesellschaft. Er verewigte das Bild des alten Pécs mit bunter künstlerischer Fantasie. Sein Künstlerroman *Kantate* (1918) spielt in Pécs und seine hiesigen Erfahrungen fanden auch in einem seiner ausgereiftesten Werke, im Familienroman *Csodavárók* (*Die auf Glück warten*) (1929) Niederschlag. (Kapitel XXIII.)

Von Pécs aus begannen die späteren Meister des Bauhauses, wie Marcell Breuer, Alfréd Forbát, Andor Weininger und Farkas Molnár ihre Bahn. Der Plan des *Kugeltheaters* von Weininger und die Konzeption des *U-Theaters* von Farkas Molnár zeugen über den befruchtenden Kontakt zwischen bildender Kunst und Literatur. Während der serbischen Besetzung der Stadt war das Blatt *Krónika* (*Kronik*), dessen Titelseite Farkas Molnár entwarf, ebenso Forum der radikalen Intelligenz, als auch die nur kurz bestehende literarische Zeitschrift *1920*, die von den Redakteuren Aktivisten-Flugblatt genannt wurde. Die 1921 veranstaltete Kunstausstellung wurde zur wichtigen Heerschau der Pécs-er Modernen. Aus den Literaten dieser Epoche sind die Werke von Zoltán Csuka, Sándor Fehér und Péter Láng (Lőrinc) hervorzuheben. Ein wichtiges Werk in Csuka's Lyrik ist das Gedicht *Pécsi elégia* (*Pécs-er Elegie*). Aus einem subjektiven, von den Obigen abweichenden Blickpunkt wurde die Chronik dieser Jahre von János Kodolányi in seinem Roman *Süllyedő világ* (*Versinkende Welt*) (1940) konstruiert. (Kapitel XXIV.)

SAŽETAK

Kultura, a unutar nje i književna kultura jednoga grada ne može se promatrati izvan institucija koje u njemu djeluju. One naime oblikuju i utječu na duhovnost stanovnika, na taj način građani u određenom zemljopisnom prostoru postaju i dionicima odgovarajućeg spiritualno-mentalnog prostora. Pečuh je nasljednik rimske Sopianae, iz rimskoga doba je naslijedio ostatke starokršćanskih memorijalnih kape-la kao i podzemne oslikane grobne komore koje čine dio svjetske baštine. Grad se u srednjevjekovnim listinama spominje pod nazivom *Quinque Ecclesiae*, kasnije ga njegovi stanovnici njemačkoga materinskoga jezika nazivaju *Fünfkirchen*. Današnje je ime grada keltskoga ili slavenskoga porijekla, a prvi put se spominje u izvornoj listini u obliku *Peech* (*Pécs* - Peč). U raznim inačicama svih postojećih naziva grada zajednički je korijen broj pet. Naslov naše knjige *Öttorony* (Pet tornjeva) ukazuje upravo na ovaj simbol Pečuha, ali i na onu pretpostavljenu strukturu institucija koja je poticala stvaranje književne kulture grada. Duhovnost Pečuha tijekom stoljeća oblikovalo je pet institucija. *Biskupija* što ju je utemeljio kralj Sveti Stjepan 1009. g, zatim u sklopu crkve formirano *Sveučilište* i *Biblioteka* te kasnije stvoreni značajni forumi građanskog javnog života *Tisak* i *Kazalište*. Ova struktura, čije uporište čini pet važnih ustanova u Pečuhu, oblikovala se do konca 19. stoljeća. Pečuh se nalazi u Južnom Podunavlju, na južnom rubu mađarskoga kulturnog prostora. Ovaj ekscentrični položaj u stoljećima renesanse i baroka osigurava otvorenost prema Jugu dok je u građansko doba, zbog blizine granice, stvarao osjećaj zatvorenosti, ali i misije koja se javlja na periferiji u prostoru uz granicu, uslijed čega je više puta dolazilo do nestabilnih situacija. Tako je u vrijeme turske okupacije Pečuh dospio u sjevernu zonu balkanske regije s obilježjima stranih kultura. Slična je bila situacija, iako kraćega vijeka, i u vrijeme srpske okupacije grada između 1918-1921. g. kada je u ozračju prisile također došlo do plodonosnih dodira različitih jezika i kultura, ali i konfrontacije istih. Za zajedničkim stolom kavane *Royal* s pogledom na glavni trg oštro su raspravljali srpski slikar i političar Petar Dobrović, istaknuti predstavnik pečuških modernista Farkas Molnár i osoba s dvojnim (mađarsko-srpskim) identitetom Petar Lang (*Lórinč*). Ove promijenjene pozicije kao i prihvaćanje svjetovne kulture na mađarskom jeziku u više navrata prekidaju kontinuitet pisane riječi u Pečuhu, a što nam je poslužilo razlogom da povijest pečuške pismenosti ispričane od 1009. do 1923. g. sastavimo od tematskih cjelina, u dubini kojih se jasno razaznaje proces stvaranja tradije. Iz našega institucijskocentričnog poimanja slijedi da smo pri određivanju kruga pečuških književnika i djela najznačajnijim aspektom smatrali njihovu povezanost s odgovarajućim ustanovama grada. Uz lokalna obilježja značajnu pozornost smo posvetili duhovnim odnosima. Životni put dvojice istaknutih crkvenih velikodostojnika razdoblja humanizma, Miklósa Oláha i Andrása Duditha ili pak kroničara povijesti Miklósa Istvánffyja, duže vremena je bio odvojen od grada, ali je njihova duhovna povezanost s njim ostala trajna. Jedan od istaknutijih biskupa grada u vrijeme turske okupacije Miklós Telegdi nije bio u prilici da iz Pečuha upravlja svojom crkvenom dijecezom, ali je svoj identitet na naslovnim stranicama objavljenih djela određivao kao „biskup grada Pečuha“ U jezičnom pogledu se također osjeća otvorenost prema drugim jezicima i kulturama. Kulturna povijest Pečuha je višejezična. Do konca 18. stoljeća većina djela je napisana latinskim jezikom, ali ne samo ona nastala iz pera crkvenih autora za koje latinski nije bio mrtvi jezik, već i ostalih za koje je taj jezik bio živa, poticajna duhovna sredina. Valja znati i to da je u 16. i 17. stoljeću turski jezik odigrao značajnu ulogu u životu kulture Pečuha. Poznati turski kroničar Ibrahim Pecesvi dio života je proveo u gradu, a svoju kroniku piše turskim jezikom kao i poznati turski putopisac Evlija Čelebija koji je boravio i u ovim krajevima. U 19. stoljeću jedne od prvih novina u gradu *Fünfkirchner Zeitung* izlaze na njemačkom jeziku, dio kazališnih družina na istom jeziku zabavlja svoju publiku. Kada su u pitanju razni jezici valja spomenuti i jednog od najčitanijih hrvatskih pisaca Augusta Šenou koji se ovdje školovao, jednako tako i pitomac kadetske škole, klasik hrvatske književnosti 20. stoljeća Miroslav Krleža. On je u svoja djela ugradio uspomene na đačko doba provedeno u Pečuhu. Sve navedene književnike i ličnosti smatramo sastavnim dijelom pečuške literarne

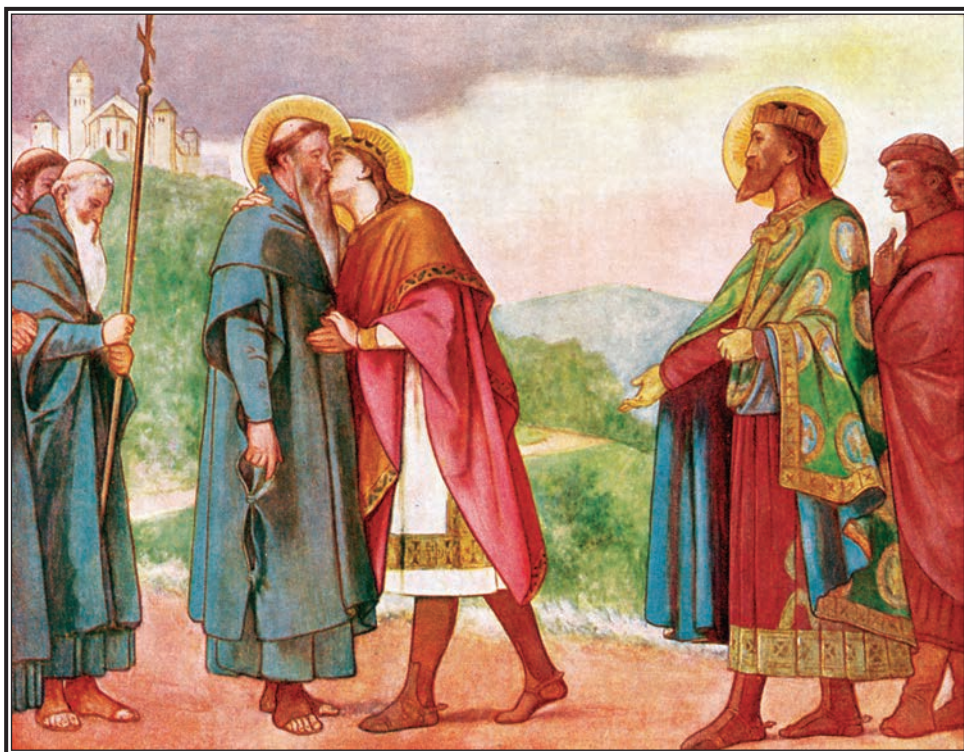
tradicije. Pojam duhovne pripadnosti i povezanosti sa Pečuhom shvaćamo u širem smislu poimanja književnosti, stoga se nismo fokusirali na nastala djela u užem beletrističkom smislu riječi. Taj pristup odgovara poimanju spomenutih pojmova u ranim stoljećima, a mi smo ga proširili i na nadolazeća stoljeća. Sukladno tome pristupamo ocjeni djela npr. isusovaca znanstvenika u 18. stoljeću ili pak djela poznatog polihistora Flóriána Mátyása. Iz tih razloga koristimo uz riječ književnost i izraz naobraženost koja u širem smislu upućuje na poznavanje književnosti obrazovanog čovjeka. A pošto se u duhovnom prostoru naobraženosti mogu smjestiti ne samo znanost i literatura već i vrlo plodotvorni kontakti između književnika, glazbenika i likovnih umjetnika nismo mogli ne uzeti u obzir i zbivanja u spomenutim područjima duhovnoga života. U tom smislu i kontekstu valja promatrati i shvaćati i prikaz o posjetu Franza Lista Pečuhu, napis o djelovanju tvrtke Zsolnay u području primijenjene umjetnosti ili opis stvaralaštva umjetnika Bauhauusa rodom iz Pečuha. Književna povijest Pečuha započinje s djelovanjem i radom dvojice ovdašnjih biskupa, Bonipertija i Maura. Uz ime potonjeg se vezuje obrada najstarije legende iz razdoblja Arpadovića u 11. stoljeću *Vitae Sanctorum Zoerardi seu Andreae et Benedicti eremitarum* (Život Svetog Zoerarda, drugačije rečeno život pustinjaka Andrije i Svetog Benedikta), duhovno djelo srednjevjekovne askeze napisane na zahtjevnom latinskom jeziku (I. poglavlje). Uz pomoć biskupa Vilhelma kralj Ljudevit Veliki je utemeljio u Pečuhu prvo sveučilište u Mađarskoj, ono je doduše djelovalo tek kratko vrijeme, svega do konca 14. stoljeća, ali se zahvaljujući toj činjenici stvorila takva tradicija iz koje se može napajati i današnje sveučilište. Iako nije ovdje nastala poznata zbirka govora *Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Ungarie*, tj. Besjede s Pečuškoga sveučilišta (pretpostavlja se da je tu zbirku sastavio jedan dominikanac u budimskom samostanu) kojima su se vjerojatno služili predavači na srednjevjekovnom ovdašnjem sveučilištu, a na kojem su predavali znanstvenici europskoga glasa, poput Galvana di Bologne (II. poglavlje). Pečuškim je biskupom bio i jedan od najvećih pjesnika humanizma u Europi Ivan Česmički (Janus Pannonius). Dobar dio njegovih pjesama napisanih na latinskom jeziku vezuju se svojom tematikom za Pečuh. (Npr. *De amygdalo in Pannonia nata* (Pjesma o jednoj vočki badema u Podunavlju), *Epitaphium Barbarae matris suae* (Epitaf na grobu njegove majke Barbare). U našoj knjizi prikazujemo tradiciju nastalu na njegovim djelima kao i nastajanje kulta vezanog za njegovu ličnost. Tim su se načelima rukovodili i osnivači Društva Janusa Pannoniusa u 20. stoljeću. U nedavnim arheološkim iskapanjima pronađen je i pjesnikov grob u kripti ispod Katedrale gdje je nakon antropološke ekspertize 2008. godine svečano pokopan (III. i IV. poglavlje). Dostojnim se nasljednikom u biskupskoj stolici iza Janusa Pannoniusa, poslije također agilnog Ernusta Sigmunda, našao György Szatmáry. Ruševine njegove, u renesansnom duhu izgrađene ljetnje palače nalaze se u podnožju planine iznad grada u dijelu Tettye (Tekija). U kapeli *Corpus Christi* Katedrale nalazi se tabernakul-Szathmáry, jedan od najljepših spomenika mađarske renesansne umjetnosti. Veliki biskup je okupljao oko sebe literate humaniste, poput Jacobiusa Pisa, Ladislava Makedonskoga ili Bálinta Hagymásija, autore značajnih književnih ostvarenja. Po pečuškoj je narudžbi nastao u Veneciji 1499. g. i znameniti Pečuški Misal (V. poglavlje). Pečuški je visoki crkveni dostojanstvenik bio Stjepan Brodarić, sudionik u Mohačkoj bitki, u svom djelu *Historia verissima* kao očevidac opisuje autentičnu povijest tog tragičnog događaja. U opisu pozadine njegova života navode se nedaće vremena kada su ljudi rođeni pod nesretnom zvijezdom (VI. poglavlje). U pečuškoj je biskupiji službovao i visoki svećenik Miklós Oláh za kojega se zna da se redovito dopisivao s Erasmom, u svom pak djelu *Hungaria* opisuje opustošenu sliku Mađarske s nadom u njezinu ponovnu izgradnju (dajući pri tome i vrlo lijep opis Pečuha). Nužno je spomenuti i Andrása Duditha, poznatoga lika i predstavnika kasne renesanse europskoga glasa (VII. poglavlje). Pečuh je bi kolijevkom Pála Istvánffyja, autora umjetničkog djela *Voltér i Grizeldisz* kao i njegova sina Miklósa Istvánffyja, poznatog povjesničara. Karijera obojice je krenula iz Pečuha. Djelo potonjega *Povijest Mađarske*, tj. *Historiarum de Rebus Ungaricis libri XXXIV* do danas se smatra jednim od temeljnih radova oblikovanja domaće povijesne svijesti (VIII. poglavlje). Pečuh je od 1543. do 1686. g. bio turski okupirani teritorij. Latinska Tužbalica (*Lessus urbis huius sub iugo Turcico gementis*) oplakuje propast starog biskupskog grada „mađarske Atene.” Nisu porušene samo crkve, došlo je do znatnih promjena u nacionalnom sastavu stanovništva grada. No turski osvajači nisu samo rušili već su i gradili. Podignute su džamije obavljale i određene

kulturne funkcije (najnovija istraživanja su identificirala 11 takvih građevina), tu su i kupke, bunari i trgovački bazari koji su obogaćivali istočnjački izgled muslimanskog grada. I danas stoji na središnjem trgu džamija bega Gazi Kasima, podignuta sredinom 16. stoljeća. Ova je džamija bila jedina poveća muslimanska bogomolja sjeverno od linije Dunava. Džamija Jakovala Hasana zajedno s minaretom do dana današnjega čuva svoju izvornu funkciju. Sačuvano je Idris babino turbe, čovjeka svetačkoga života, a tu su i ruševine Memi pašinih kupki. Turski putopisac Evlija Čelebija Pečuh je nazvao „vrtom Irem“ uspoređujući ga s Rajem. Ali zahvaljujući isusovačkim misionarima nije potpuno prekinut ni kontinuitet kršćanske kulture, unitarijanci su špdigli školu i utemeljili centar svoje vjere. 1588. g. je održana poznata vjerska rasprava u crkvi Svih svetih, zajedničkoj bogomolji svih kršćanskih konfesija. Pisanu verziju rasprava prikupio je i objavio unijatski svećenik György Válaszuti u zborniku pod naslovom Pécsi Disputa, jedno od najznačajnijih pisanih spomenika kulturne povijesti grada iz 16. stoljeća. S velikom vjerojatnošću se može tvrditi da je tu nastalo i djelo unijatskoga literarnog kruga, psaltir Miklósa Faze-kasa poznat kao Mađarski psaltir (IX. poglavlje). Nakon oslobođenja od turske vlasti posebno su se istakli isusovci u teškom poslu oživljavanja kulture u gradu. Oni su pokrenuli nastavu u gimnaziji 1687. g. koja je od 1725. g. djelovala u zgradi na središnjem trgu (pravna sljednica ove gimnazije je Gimnazija velikoga reda cistercita, a nosi ime Ljudevita Velikog). Škola je 2012. g. proslavila 325. obljetnicu svoga postojanja. Svećenici isusovačkoga reda, uz crkvene obveze vršili su i značajnu književnu djelatnost. Među njima se, među ostalima, istaknuo Ferenc Faludi, najpoznatiji prozni pisac na mađarskom jeziku pretprosvjetiteljskog razdoblja, utemeljivši tradiciju pisanja stihova u narodnom stilu. U Pečuhu u to vrijeme djeluju Pál Bertalanffy, autor enciklopedijskih djela pisanih na mađarskom jeziku, povjesničar György Pray te Farkas Tóth autor stihovana mađarskom i latinskom jeziku. O njemu se malo zna, nestao mu je trag u književnom pamćenju, stoga je ova knjiga i neka vrsta pokušaja da ga se vrati na njegovo zaluzeno mjesto u književnosti (X. poglavlje). Uz isusovce u obogaćivanju i ponovnom rađanju književne kulture istaknuli su se i pavlini čije je staro sjedište bilo u Irigu, nedaleko od grada, na vrhu planine, kasnije nazvane po Svetom Jakubu. Od pečuskih pavlina istakli su se Benedek Virág, jedan od najpoznatijih autora mađarske klasicističke poezije, Imre Kreskay i posebno Menyhért Táncz koji je u Pečuhu radio na svom poznatom djelu, zborniku školskih drama Actones Scholasticae (XI. poglavlje). Stvaranje najznačajnijeg duhovnog centra u 17. stoljeću vezuje se uz ime biskupa Jurja Klima, utemeljitelja Biblioteke, nazvane kasnije po njemu, a koja je već u njegovo vrijeme imala u svom fondusu preko 10000 naslova. Ta je knjižnica, u skladu s kultom knjige razdoblja prosvjetiteljstva, u želji za populariziranjem i širenjem znanja i znanosti od 1774. g. djelovala kao prva javna biblioteka u zemlji. Kao nekoć Szatmári i biskup Klimo je okupljao oko sebe poznate znanstvenike. U tom su se društvu našli József Koller, autor *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum*, István Szalágyi (Salagius) istraživač i proučavatelj rimskih i starokršćanskih spomenika Panonije, György Papanek proučavatelj Slavena i domaćih slavenskih spomenika te Stjepan Hadžić poznat po stihovima o Pečuhu u 18. stoljeću (XII. poglavlje). Pečuh 1780. g. postaje slobodni kraljevski grad. Time otpočinje građanska epoha u povijesti književnosti u gradu. U procesu sekularizacije kulture građanske institucije tek postupno jačaju, a zbog ekcentrične situacije u prometnoj komunikaciji grad je izgubio na svojoj ranijoj težini i značenju, a oslabjela je i mogućnost trajnijeg vezivanja za grad posebno nadarenih ličnosti. Stranci pohodeći grad (grof Hofmannsegg i liječnik Richard Bright) opisuju ga kao mjesto koje u duhovnom i intelektualnom pogledu pokazuje odlike ujedinjene Europe, ali u ekonomskom pogledu i glede društvenih odnosa ima obilježja zaostaliye istočne, lateralne zone. Koncem 18. stoljeća u gradu borave dvojica poznatih mađarskih pjesnika Szentjóbi Szabó László i Csokonai Vitéz Mihály. Potonji je u ovdášnjjoj poznatiji tiskari Engel 1798. g. izdao svoju poznatu pjesmu „A Haza Templomának örömnapja „ (Dani radosti hrama Domo-vine „) (XIII. poglavlje). U istoj tiskari su objelodanjeni i radovi rano preminulog Alajosa Kardosa i poznato djelo agrarne tematike Sámuela Tessedika na latinskom jeziku u mađarskom prijevodu Jáno-sa Kónye „A paraszt ember Magyar-országban“ („ Čovjek seljak u Mađarskoj“). U prvoj polovici 19. stoljeća u pečuskoj su dijecezi službovali svećenici Antal Egyed, László Teslér i Jakab Klivényi, prijatelji po peru s Mihályem Vörösmartyjem (XIV. poglavlje). Katolička je crkva i u to vrijeme nastavila podržavati kulturnu djelatnost. Biskup Ignác Szepessy dao je izgraditi novu zgradu za Biblioteku Klimo,

izdašno je podupirao, a zajedno sa svojim suradnicima znanstvenicima objavio je obnovljeni komentarna popraćeni šestotomni prijevod Biblije (1834-1836). Szepessyjevim je suradnikom bio Mihály Haas, autor u Pečuhu 1854. g. izdate knjige Baranya (XV. poglavlje). U razdoblju reformi ovdje provode svoje dačko doba autori mađarske književnosti Adolf Frankenburg, Ignác Nagy, János Garay, Kálmán Tóth i Gereben Farkas, a tu je pod uredništvom Károlya Balogha izišao i jedini broj almanaha Pécsi Auróra. Kasnije je u ostavštini urednika pronađen rukopis s tri do tada nepoznate pjesme Sándora Petőfija (XVI. poglavlje). U drugoj polovici 19. stoljeća u Pečuhu živi dvoje mladih, rano preminulih nadarenih pjesnika Sándor Koczián i „malodobna, tragična pečuška primadona „Ilona Karay. Njihovo, do sada neobrađeno književno djelo je obradio autor ove knjige, stavljajući ih u kontekst mađarske književnosti (XVII. poglavlje). Tu je proveo dobar dio svog radnoga vijeka povjesničar, kritičar ugrofinske teorije Flórián Mátyás (XVIII. poglavlje). Poduži je i popis književnika koji su napustili grad. U njemu je rođen Kornelije Stanković (Kornél Szenteleky) organizator vojvođanske mađarske književnosti ili kako su ga nazivali „vojvođanski Katzinczy“. U Pečuhu su otpočeli svoju književnu karijeru Sándor Baksay i prevoditelj Kalevale Béla Vikár, a pečuškim je đakom bio i Miroslav Krleža, koji je u pripovijetki Sprovod u Terezijenburgu majstorski evocirao svoje uspomene na godine provedene u Pečuhu (XIX. poglavlje). Uz biskupiju, biblioteku i školu (cistercitsku gimnaziju i glavnu realku) kao stvarateljice i njegovateljice kulture, „nastupaju“ tisak i kazalište. Time je upotpunjen sustav kulture od „Pet tornjeva“ koji će u kasnijim godinama određivati tijek književnosti i književnoga života u Pečuhu. Najvažniji organ početaka pečuškoga tiska je 1892. g. pokrenuti Pécsi Napló (Pečuški dnevnik) s prvim urednicima Lajosom Lenkeijem i Ferencom Váradyjem. Várady je bio urednikom i saautorom monografskog dvotomnog djela Baranya multja és jelenje (Prošlost i sadašnjost Baranje) objavljenog u Pečuhu 1896-1897. g. Obojica su svojim listom liberalno umjerenog duhovnog naboja oblikovali javno mnijenje grada. Kraće vrijeme je bio suradnikom lista novelist i dramski pisac Zoltán Thury i pjesnik Zoltán Somlyó. Urednikom radikalnih novina Pécsi Független Újság (Nezavisne pečuške novine 1906). bio je Lajos Barta., On je u brojnim napisima tematizirao zbivanja u županiji, a 1916. g. je izdao pečuškim doživljajima nadahnutu dramu Szerelem (Ljubav), jednu od najtrajnijih dramskih djela prve četvrtine 20. stoljeća (XX. poglavlje). Nakon gostovanja putujućih njemačkih glumaca stigla je u grad i prva mađarska kazališna družina pod vodstvom Istvána Balogha. Inače teatar razdoblja reformi u Pečuhu je dvojezičan, a lokacija izvođenja kazališnih predstava nalazila se od 1839. u Mária ulici pod nazivom Stadttheater. 1895. g. otvara se reprezentativno Pečuško nacionalno kazalište. Na programu prve predstave se nalazio i prolog jednočinke Antala Váradija Ébredés (Buđenje), bivšeg pečuškog đaka, kasnijeg amblematičnog lika mađarskog teatra, autora novoromantične drame osobnoga tona (XXI. poglavlje). Cistercitsku gimnaziju je pohađao i Mihály Babits, urednik časopisa Nyugat (Zapad), istaknuta ličnost klasične mađarske moderne književnosti. On je u više pjesama (Utca estefelé (Ulica u predvečerje), Emléksorok egy régi pécsi uszodára (Redci uspomene na jedno staro pečuško kupalište) i romana Timár Virgil fia, (Sin Virgila Timára, 1922) i Halálfiái (Sinovi smrti, 1927) unio svoje uspomene iz Pečuha (XXII. poglavlje). U istoj je gimnaziji maturirao Miklós Surányi, predstavnik konzervativne građanske književnosti, predsjednik društva Janus Pannonius, ovjekovječitelj drevnoga Pečuha. Radnja njegova romana Kantate (1918) odvija se u Pečuhu, a ovdje stečene doživljaje ugradio je u svoj možda najzreliji obiteljski roman Csodavárok (U iščekivanju čuda, 1929. (XXIII. poglavlje). Iz Pečuha su krenuli poznati majstori Bauhauusa Marcell Breuer, Alfréd Forbát, Andor Weininger i Farkas Molnár. Weinigerov nacrt kazališta oblika kugle i zamisao o U-kazalištu Farkasa Molnára svjedoče o plodnoj suradnji likovne umjetnosti i književnosti. U vrijeme srpske okupacije grada list Krónika (naslovnu stranicu osmislio Farkas Molnár) i literarni časopis kratkoga vijeka “1920 “, okarakteriziran od urednika aktivističkim letkom, postali su forumom radikalne inteligencije. Likovna izložba iz 1921.g. ocijenjena je kao značajna smotra pečuških modernista. Od književnika toga razdoblja posebno se ističe djelatnost Zoltána Csuke, Sándora Fehéra i Petra Langa. U Csukinom opusu značajno mjesto zauzima pjesma Pécsi elégia. Ove godine iz posve osobnog i od ostalih odudarajućeg rakursa promatra János Kodolányi u romanu Süllyedő világ (Svijet što propada 1940.)

A Pécsi Püspökség Alapítólevele, 1009

Imre herceg Mórt hétszer megsókolja (Székely Bertalan falfestménye a Pécsi Székesegyházban)

Mór másik két püspöktársával megkoronázza I. András királyt (Képes Krónika)

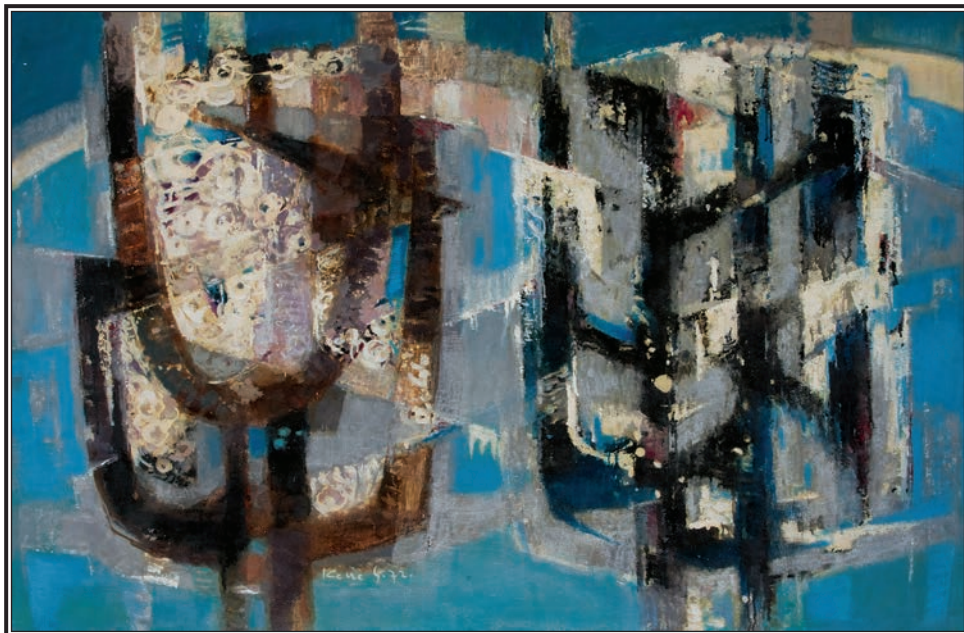
Az egyetemalapító Nagy Lajos király ábrázolása Thuróczy János: Chronica Hungarorumában (Augsburg, 1488)

A középkori pécsi egyetem alapítása. Dudits Andor 1920-as évek első felében készült festményének részlete a mai Pécsi Tudományegyetem Rákóczi úti aulájának keleti falán

A mészó ifjú (a kép baloldalán – Janus Pannonius?) Andrea Mantegna
Szent Kristóf mártíruma c. falképén

Kelle Sándor: Janus mandulafája, 1972, vászon, olaj
(Modern Magyar Képtár, Pécs. Fotó: Füzi István)

Fürtös Ilona: Borbála, 1996, francia gobelin
(A művész tulajdona. Fotó: Rétfalvi Donát)

Az 1499-ben nyomtatott Pécsi Missale 2009-es
faksimile kiadása

A Pécsi Missale két iniciáléja: a betlehemi jelenet és az Úrfelmutatás
(Velece, 1499, Pécsi Egyházmegyei Kincstár)

King. Ecclesiar. Urbis illius et eorum, quod dicitur Sigismundus
 1385 Croatia, Dalmaniam, omnem in Prisonem suam recepit,
 Ecclesiar. Urbem cum universis ecclesiis et receptis. Casus
 Horvath Bano adhaerens, fipung adduxit, hieq. pro dira Maria
 Carregi epus Elisabetha vidua didorici, pombi Regi, gram dicitur
 hunc ore in Bosporam amnem demergi curavit, de ipso Bano
 um. hunc rem ef, xivincis enim ad palud manibus per Urbis
 ta Curcu Circumsecos, Candentibusq. fery pillaum focipeus,
 pty ef, pofecmo quadrizartitus feryza Corpore ejus, singulis
 terrendam facinorosam Audaciam impofita, hieq. Doanicy tandem
 delicias hie pomas expendi. Caseri enad adhaerentes Carvise mulierat, v
 Douffius Decad. 5^a Lib. 20° WB. Cinzas hie pigitid qo Antientia Labus hie
 monumentis impofita, hieq. pro suo Populi Bapitiam Excizam A^o 1500 regnante
 didorico Lemudo. Lexus Urbis hujus sub Dugo Perico Gementis.

1. Dimpere Ecclesia, olim delicia, hase plenus terra Balefia vera indubie.
2. Calum hic eos hnd effuderat. Felturij pinguedo n deeras, Baria beava, dovris Cu
 mulata, Deo erat grata tunc, o utinam tali osset nunc.
3. Dimpfi tunc Cogitast, plane non tunc erat, sedem Grandi fuisse multal respicibile.
4. Dine fesset Collos vitiferos, ius prava, et agros fructiferos, quod quid Cogitari,
 poterat opari vel depiderari, tunc haberi poterat, non ita nunc.
5. Urbis flos emittima, mensis Carvina a accepit Apollo primus in hoc solo sefederat.
 Juis Athened Hungaria, rigebant et artes hic varia, Balefia Virovud, et
 Chival, ac Ingenio, id poterat, si verbe s, esse nunc.
 Urbis amantissima, nifi dignissima aditus herba defuit mihi verba, neclapas.
8. Ornabant hunc locum Calypse, Turrey, et Pupa. Maxima erat Baradi,
 by Exteris inrifus nec in Orbe vifus tunc, verum nil fuerat non ef
 ita nunc.
9. Aurea saluberos loci amonitas satis dilaudari nequit et finari, et
 bodie.
10. Fontes Chrizallini in vallibus, et vicos delectans in Collibus, adde
 bonum meru veluti mund Land, ef profecti veru nunc nec credo meli,
 us crevite tunc.
- 11°. Si prois Casera, videbis iudera Urbis ef depolata, mulad ruinosa in
 omnibus.
- 12°. Nihil Singulare, quod videas, nihil exqvifit, quod audias, dicam
 Paradifum, excisato vifud nam quod grande vifud tunc, vile et Contem,
 quod dicitur nunc. Modus, et Ordo emissionis voti.

ritus Omnibus, ac Notario premissa Confessione supra
 a digitos apertos ita firmando:
 ac Dico sic me Deus adjuvet, et hae Sancta
 Eucharistia sed immenses ab eis form

Ismeretlen domonkos szerző: Siralmas ének... a latin szöveg kézírata (PTE Egyetemi Könyvtár)

I. Ferdinánd magyar király Várallyai Szaniszlónak adományozza a pécsi püspökséget (1541, Pécsi Püspöki Levéltár)

Klímó György pécsi püspök kinevezésének szentszéki dokumentuma XIV. Benedek pápa olombullájával (1751, Pécsi Püspöki Levéltár)

Ismeretlen festő: Klimó György püspök

A Klimó Könyvtár könyvei

A Klimó Könyvtár Aranyterme
(Fotó: Kálmándy Ferenc)

Pécs Szabad Királyi Város címere (1780)
(Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára)
Fotó: Pesti András)

Bárá Négyses Szepesy Ignác pécsi püspök

Beate Mariae Virginis, Szepesy Ignác püspök imakönyve

Vizer Ádám Krautsack János György társaságában (JPM, a Várostarténeti Múzeum kiállításán)

Koczian Sándor síremléke a Pécsi Köztemetőben (Fotó: Tám László)

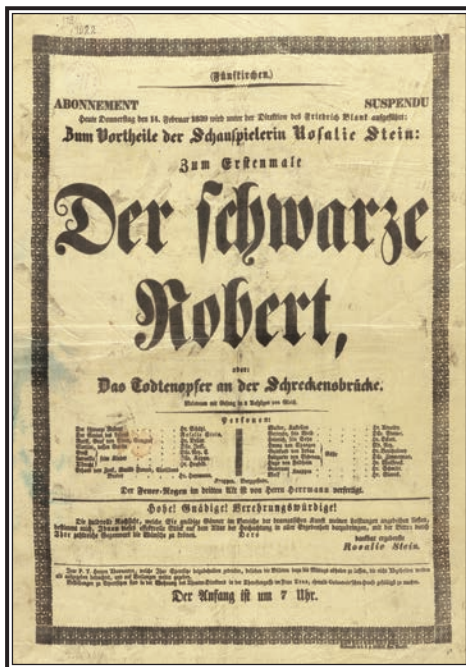
Kaldewey Kelemen: Pécs főtere a 19. század második felében

Mátyás Flórián síremléke a Pécsi Köztemetőben (Fotó: Tám László)

Baranya Vármegye címere a Baranya multja és jelenje c. könyvből

A Der Schwarze Robert pécsi színlapja (1839, JPM)

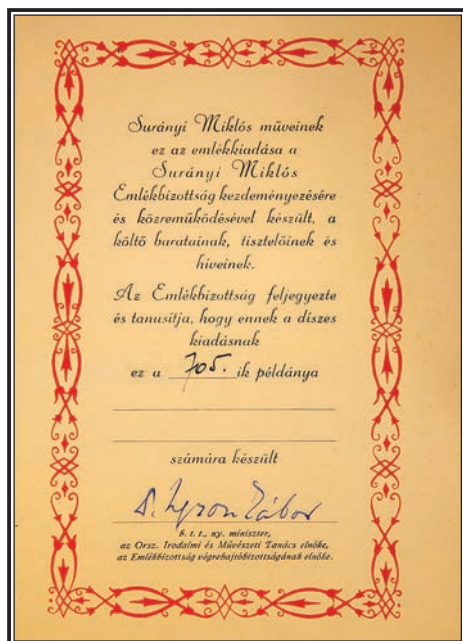
A Linda pécsi színlapja (1856, JPM)

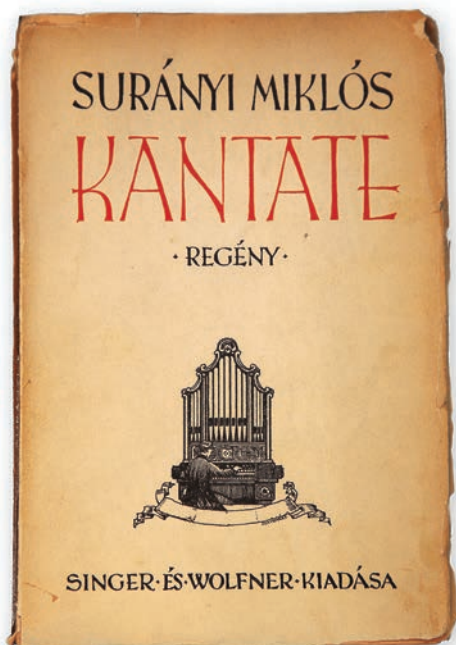
Rigó István: Miroslav Krleža szobra a róla elnevezett horvát iskolában (Szigeti út 12.)

Babits Mihály emléktáblája a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumában (Fotó: Tám László)

Surányi Miklós műveinek 15 kötetes emlékkiadása első kötetének dedikációja

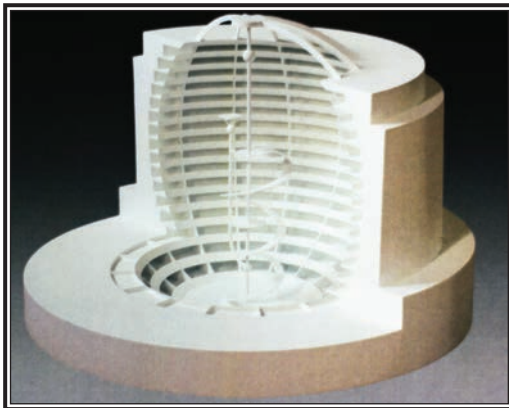
Surányi Miklós pécsi ihletésű regényének címlapja, 1935

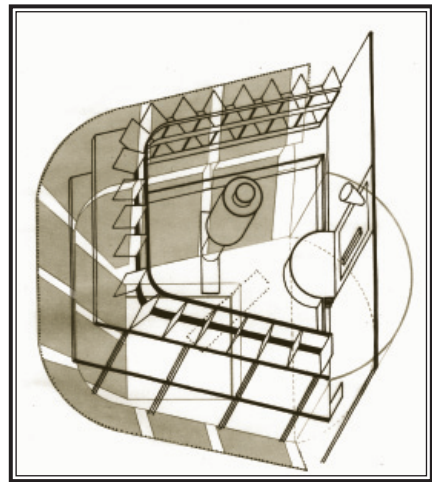
Molnár Farkas címlapterve Csuka Zoltán Pécsen megjelent kötetéhez, 1920

Gábor Jenő: Krónika plakát. 1922, papír, litográfia, mgt.

Weininger Andor Gömbszínházának makettje

Molnár Farkas terve: U-színház

Molnár Farkas: Siratás. 1921, vászon, olaj, mgt. (Fotó: Molnár László)

A 13. oldalon Franciscus Foy 18. századi,
Pécset ábrázoló festményének részlete látható
Forrás: Főapátsági Levéltár, Pannonhalma,
Jelzet: Acta Antiquiora Fasc. 58. (Miscellanea) 201.

A 163. oldalon látható kép a pécsi városházát
ábrázoló képeslap az 1920-as évekből.

A Kronosz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A Kronosz Kiadó a Szakkiadók Társulásának tagja,
könyveink elektronikusan elérhetők, olvashatók és kereshetők
az Arcanum Adatbázis Kiadó által létrehozott

www.szaktars.hu
adatbázisban

Kiadja a Kronosz Könyvkiadó Kft.
Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő: Erőss Zsolt

www.kronoszkiado.hu